

ŠVIETIMO EPOCHOS EUROPA

Epocha

Švietimas ir nauja šviesa

Švietimas, taip pavadinta XVIII amžiaus produktyvaus vokiečių menininko Danielo Chodowieckio (Chodoveckio) vario graviūra. Pirmajame paveikslo plane – kaimo vieškeliu tamsaus miško paunksmėje gyvenvietės, panašios į pilį, link – už medžių matyti mažasis ir didysis jos bokštai – kiek atsilikusi nuo pėsčiojo ir raitelio darda karieta. Gyvenvietė jau skendi vaiskioje šviesoje, kurią skleidžia iš už tolimos kalnų virtinės bejsiplieskianti saulė, ryto saulė, siunčianti savo spindulius tolyn į dar tik brėkstantį dangų ir besiruošianti išsklaidyti rūko drobulę, tebetvyrančią už gyvenvietės.

Chodowieckis savo *švietimo* viziją komentuoja tokiais žodžiais: „Šis tobuliausias proto kūrinys [...] iki šiol neturi jokio kito visiems suprantamo alegorinio ženklo (gal dėl to, kad pats dalykas dar naujas) kaip tekanti saulė. Ko gero, dar ilgai šis apibrėžimas ir liks tinkamiausias, nes iš pelkių, nuo smilkytuvų ir nuo dievų garbei ant aukurų deginamų aukų visada kyla migla, ir todėl bet kada gali ją uždengti. Tačiau vos tik saulė pakyla, joks rūkas nebebaisus.“¹

Toliau komentuodami šią vario graviūrą, vaizduojančią Švietimo saulę, galime rinktis kitą to laiko apibrėžimą, kuris siejasi su epochos reforma. „Mes visada įsitikinę, kad ji pradžioje atrodo skleidžianti šviesą – dažniausiai šviesą, kuri, kaip ir aušra, alsuoja vėsa, o galiausiai užlieja malonia šiluma.“ Jei šiluma išties pasklinda, čia reikėtų prisiminti ir anglų vartojamą palyginimą, kuriame protas gretinamas su saule: *of which the light is constant, uniform and lasting* – „kurio šviesa yra pastovi, vientisa ir amžina“. Šviesos sąvoka XVIII amžiuje įgyja naują svarbią reikšmę. Dabar šviesa minima kiekvienąsyk, kai kalbama apie protą, laisvę ar didelę laimę. Ji atsispindi sąvokose, kuriomis apibūdinamas šitas amžius.

Enlightenment, angliška sąvoka kaip tokia atsiranda tik XIX amžiuje, varžydama su sąvoka *Age of Reason*. Anuomet filosofas George'as Berkeley (Džordžas Berklis), pavyzdžiui, kalba apie *that ocean of light, which has broke in and made his way, in spite of slavery and superstition* – apie „šitą šviesos jūrą, kuri įsiveržė ir prasiskynė sau kelią per vergiją ir prietarus“. Kitas anglas teigia, jog šis amžius *esqs enlighten'd beyond the hopes and imaginations of former times* – „labiau apsišvietęs, negu tikėjosi ir įsivaizdavo ankstesnės epochos“. Galiausiai poetas Alexanderis Pope'as (Aleksandras Poupas), remdamasis visumine filosofijos ir gamtos sinteze, argumentuoja:

Nature and Nature's laws lay hid in night.
God said, let Newton be! and all was light.²

Prigimtis ir įstatymai glūdėjo nakties priedangoje.
Dievas tarė: tebūnie Newtonas (Niutonas)! ir viskas tapo šviesa.

Turbūt nuo to laiko galima sakyti: *Ex occidente lux!* – Iš Vakarų, nebe iš Rytų ateina šviesa – ne tik iš laisvingosios Didžiosios Britanijos, bet ir iš absoliutizmo besivaduojančios Prancūzijos. *Lumières* – prancūziška sąvoka. *Lumière* – šviesa – reiškia *intelligence, connaissance, clarté d'esprit*, tai –

¹ U. Im Hof, „Enlightenment – Lumières – Illuminismo – Aufklärung – Die Ausbreitung eines besseren Lichts im Zeitalter der Vernunft“, in „Und es ward Licht“. *Zur Kulturgeschichte des Lichts*, Kultūros istorijos paskaitos, 1982–1983, parengė M. Svilar, Bern: Universität Bern, 1983, p. 119–121.

² B. Willey, *The Eighteenth Century Background. Studies on the Idea of Nature in the Thought of the Period*, London, 1950, p. 5.

„įžvalgumas, žinojimas ir proto aiškumas“. *Lumières* tampa ypatinga epochos sąvoka: *Les seules lumières de la raison naturelle sont capables de conduire les hommes à la perfection de la science et de la sagesse humaine*. (Tik tikrosios išminties šviesa geba vesti žmoniją prie mokslų, technikos bei žmogiškosios išminties tobulybės.) Apie 1750 metus filosofas ir politikas Turgot (Tiurgo) teigia: *Enfin toutes les ombres sont dissipées; quelle lumière de toutes parts [...] quelle perfection de la sagesse humaine*. (Pagaliau visi šešėliai išsklaidyti, kokia šviesa iš visų pusių! [...] kokia žmogiškosios išminties tobulybė.) Poetinė forma tatau išreiškta šitaip:

Et ce qu'avait produit l'ignorance grossière
Disparaît au grand jour d'un siècle de lumière.

Ir ką beribis tamsumas pasėjo,
Išnyksta šviesos amžiaus vaiksioje dienoje.

Dauguma citatų yra iš vėlesnių laikų nei angliškosios. Išties tai nėra joks atsitiktinumas, nes nuaidėjus didžiojo pamokslininko žodžiams prie Liudviko XIV karsto: „Vienintelis Dievas yra didis“, ūmai išsiveržė viskas, ką karalius iš Dievo malonės dar būtų tikėjęsis sutramdyti. Europa, pradėjusi mėgdžioti prancūzų eleganciją, papročius ir kalbą, sykiu buvo apšviesta ir iš dalies labai šaltos šviesos, kuri neaplenkė nė vieno vis dar tamsaus užkaborio. Blogiausi ir nepagarbiausi dalykai dabar pasakomi prancūziškai arba sekant prancūziška formuluote, nesvarbu iš kieno lūpų jie skambėtų: ar iš vokiečių rūmų favoritės, ar iš italų *ablec*.

Aufklärung – vokiška sąvoka, pirma turėjusi tik meteorologinę reikšmę, pradžioje imama vartoti *apšviesti* prasme ir panašiomis veiksmažodžių formomis. Nuo devintojo dešimtmečio ji suvokiama kaip epochos pavadinimas – *im Zeitalter der Aufklärung*. Tačiau galutinai ji įsitvirtina tik XIX amžiuje.

Šviesos sąvoka kaip paralelė sutinkama įvairiuose deriniuose: *švietimas ir šviesa, laisvė ir šviesa*, „apšviesti reiškia [...] nudrėksti nuo akių visokias širmas ir uždangas, atverti šviesai protą ir širdį, kad ji aną apšviestų, šitą sušildytų, ir įžengti į tiesos bei tvarkos sritį, kur žmogaus valia ir tikra palaima viešpatauja“. Heinrichas Wielandas (Heinrichas Vylandas) kalba apie laisvę mąstymo ir spaudos, „kurie žmogaus protui yra tas pat, kas šviesa mūsų akims“. Jaunasis Herderis, charakterizuodamas savąją epochą, taip ją pavadino: *mūsų apšviestasis amžius, šitas šviesiausias amžius*.

Illuminismo – itališka sąvoka. Ši jos forma yra nauja, pradėta vartoti tik XX amžiuje. XVIII amžiuje apsiribota *luce i lumi illuminato*, tai panašu į perėminį iš prancūzų. *Un secolo così illuminato come il nostro* (amžius, apšviestas kaip ir mūsų) arba *la legislazione, il commercio, la pubblica gloria e sicurezza dipendono da'lumi delle nazioni* [...] (įstatymų leidyba, prekyba, valstybės garbė ir saugumas priklauso nuo tautų švietimo (*lumi*)). Ar galima Italiją gretinti su šio – proto ir šviesos – šimtmečio Anglija, Prancūzija, Vokietija? Reikia nepamiršti, kad italų kalba yra dar viena kalba, kurią moka išsilavinęs europietis ir moka geriau nei anglų. Italijoje laisvieji Renesanso laikai dar nepamiršti.

Ispanijoje vartojama naujesnė sąvoka *Ilustración*, kuri pakeitė ankstesniąją *Iluminismo*. Tiesa, Europoje Ispanija laikoma atsilikimo pavyzdžiu. Vis dėlto ji turi savo žinomų švietėjų ir išmintingų Burbonų monarchijos valdovų su jų atitinkamais reformų siekiais. Tačiau anuomet vienas ispanas apie tuometinę intelektualų padėtį buvo priverstas pasakyti: *que [...] estudian a Newton en su cuarto y explican a Aristóteles en su catedra*³. Namuose, privačioje srityje, tiriamą anglų gamtos mokslininko Newtono metodus, tačiau oficialioje universitetų srityje, siekiant išvengti nereikalingų keblumų, vis dar remiamasi Aristotelium. Šitokia padėtis apskritai vyrauja daugelyje katalikiškų kraštų. Rousseau (Ruso) šiaip ar taip teigė, kad, palyginti su prancūzu, angliu ir vokiečiu, „ispanas yra vienintelis, kuris, grįžęs namo, iš to, ką svetur pamatęs, savo kraštui naudingų stebėjimo rezultatų nesugeba perimti“.

Švietimas, išminties šviesa taip pat natūraliai išplinta ir kitose kalbinėse teritorijose. Net markizo de Pombalio Portugalijoje, kuri pirmoji ėmė bylinėtis su jėzuitais. Galėtume kalbėti apie Šveicariją,

³ H. J. Lope, „Das kulturelle Leben in Madrid zur Zeit Karls III. (1759–1788) im Spiegel österreichischer Gesandtenberichte“, *Spanisches Kulturinstitut in der Residenz*, 8, München, 1987, p. 38.

pasinaudojusią reformatoriškais prancūzų ir vokiečių proto galiomis, arba apie Nyderlandus, gerokai anksčiau nei Anglija tapusius gyvos dvasios laisvės viešpatija. Paminėtinos Šiaurės karalystės, kurias prancūzai ir vokiečiai paskatino kurti savitas formas, arba masonų paveikta Lenkija ir pagaliau Jekaterinos II Rusija. Neturėtų būti pamirštos abi Amerikos, kuriose šviesa pradeda skliti ispanišku, portugališku ir anglosaksišku būdu.

Čia kalbama apie baltojo žmogaus pasaulį, besiremiantį krikščionyste ir antika, kuris, tiesa, jau daugelį amžių tautiniu ir religiniu atžvilgiu yra labai susiskaidęs.

Dabar reikėjo – dar kartą pacituosime – pasitelkus naują šviesą „nudrėksti visokias širmas ir uždangas“. Šviesa turi panaikinti „vergiją ir prietarus“, ji turi išsklaidyti „šešėlius“. Tačiau fanatikai, tokie kaip antiklerikalas italas Carlantonio Pilati (Karlantonijo Pilati), „nori išlaikyti tamsą, aklumą, nežinojimą, ir jie nekenčia šviesos patekėjimo“.

Atsigręžus į ankstesnius laikus, dar prieš XVIII amžių, iš tikrųjų atrodo, kad ankstesni šimtmečiai tos šviesos bus stokoję. Žmonijos istorija tada priminė lėtą slinkimą nuo primityvių užuomazgų į vis didesnę tobulėjimą, o ne kokį neišvengiamą ėjimą į pasaulio baigtį ir Paskutinįjį Teismą. Apie amžiaus vidurį Voltaire'as (Volteras), Fergusonas ir Isaakas Iselinas ėmėsi istoriškai apžvelgti žmonijos pažangą. Jie pradeda ilgą panašių istorinių filosofinių traktatų grandinę, po jų seka Wielandas, Henry Home'as (Henris Houmas), Johannas Gottfriedas Herderis (Johanas Gotfrydas Herderis), Gottholdas Ephraimas Lessingas (Gotholdas Efraimas Lesingas), Gabrielis Bonnot Mably, Immanuelis Kantas ir Jeanas Antoine'as Condorcet (Žanas Antuanas Kondorsė).

Tačiau šviesa turėjo naujai nutvieksti ne vien dvasinius epochos vaizdinius, bet apskritai persmelkti visą žmogaus elgseną. Mes jau citavome italų nuomonę esą įstatymų leidybą, prekybą, valstybės saugumą lemia tautų *lumi*. Panašiai Wielandas giria kiekvieną indėlį į „valstybės ekonomiką, politiką, civilinius ir karinius įstatymus, religiją, papročius, visuomenės ugdymą, mokslą ir menus, amatus, žemės ūkį, kuris visuose mūsų bendros tėvynės kampeliuose paskleidžia šiek tiek šviesos [...]“. Wielandas čia trumpai apžvelgia tas sritis, kur turėtų būti paskleista šiek tiek šviesos.

Toji *alegorija*, kurią naudoja Chodowieckis, nusakydamas apyaušrio nuotaiką, pradžiugino ir Charles Louis Montesquieu (Šarlij Lujį Monteskjė): „Aš pabundu rytą su slaptu džiugesiu, kad tuoj išvysiu šviesą. Aš žvelgiu į šviesą susižavėjęs ir visą likusią dienos dalį būnu patenkintas.“⁴

[...]

Švietimo skleidėjai

1. Draugijų judėjimas

Švietimas – nauja laisvės, judėjimo, smalsumo viskam dvasia – patraukė ne tik mąstytojų, filosofų, rašytojų ir visų kitų, kritikuojančių savo laikmetį ir aktyviai jame dalyvaujančių, dėmesį; pirmiausia jis yra organizuotų ir neorganizuotų draugijų reikalas⁵.

Visuomeninės sąjungos paprastai rasdavosi iš diskusijų draugų ratelyje. Draugystę švietėjai itin vertino, šia tema būdavo dažnai rašoma. Jau žurnale *Spectator* (*Žiūrovas*), labai įtakingame Anglijos leidinyje, buvo galima pasiskaityti apie didžiąją *draugystės naudą*, šį gyvenimo eliksyrą⁶. *Susibūrė draugų bendrija* – taip ar panašiai XVIII amžiuje dažnai informuojama apie draugijos įkūrimą. Susibūrusi *draugų bendrija* siekdavo vaisingos veiklos, reformuojant ligšiolinę kultūros, visuomenės arba ūkio būklę. Joms rūpėdavo aktyviai veikti, skatinant *émulation*, *drąsinant*, *tobulinant* pasaulį. Nenorima apsiriboti tokiomis atgyvenusiomis visuomeninės veiklos formomis kaip cechai ar brolijos, kurios siekė ribotų amatininkiškų arba religinių tikslų, laikėsi tradicinių papročių bei elgsenos. Imtasi visai kitokio darbo – reformuoti naujųjų mokslų, kultūros ugdymo bei nepakankamos socialinės

⁴ Ch. L. Montesquieu, „Caractère de“, in *Pensées et fragments inédits de Montesquieu*, t. 1, Bordeaux, 1899, p. 7.

⁵ U. Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung*, München, 1982, p. 225.

⁶ *The Spectator*, nr. 68, 1711 gegužės 18.

žmonių gerovės sritį. O tai ir buvo didžioji švietimo utopija.

XVIII amžiuje Europoje ir abiejose Amerikose stebėtinai greitai nusidriekė vis tankėjantis susivienijimų tinklas. Juos geriausiai apibūdina šiuolaikinė *draugijos* sąvoka (*societas, société, society, società, sociedad*). Pavyzdžiui, Vokietijoje amžiaus pradžioje buvo tik dvi mokslo akademijos, o pabaigoje jų buvo jau kelios dešimtys. 1723 metais įkurama pirmoji Europoje (Edinburge) visuomenei naudinga draugija; iki Prancūzijos revoliucijos galime suskaičiuoti apie 150 tokių bendrijų Europoje ir anapus vandenyno.

Tokie sambūriai paprastai atsiranda vienminčių draugų grupei išplėtus savo veiklą. Daugeliu atvejų labai greitai iškyla veiksminga organizacija. Ši dažnai esti paprasta ir iš esmės respublikoniška. Jon susitelkę nariai pasiruošę finansuoti draugiją ir padėti įgyvendinti aiškiai užsibrėžtą tikslą. Tokie nariai sudaro sąjungą, kurios aukščiausias organas – narių susirinkimas, priimantis galutinius sprendimus, jame visi nariai turi lygias teises. Vadovauti pavedama komitetui, į kurį įeina prezidentas, sekretorius, kasininkas bei keletas tarėjų. Iškilus reikalui, sudaromos komisijos ypatingiems uždaviniams spręsti. Dažnai leidžiamas ir spaudos organas – periodinis leidinys arba straipsnių rinkinys, informuojantis apie nuveiktus darbus ir skirtas platesnei visuomenei.

2. Akademijos

Jau anksti draugijų judėjimas išugdė įvairius susivienijimų tipus. Seniausia iš jų – Mokslo draugija, arba Akademija, kuri sau pavyzdžiu laikė Platono akademiją Atėnuose. Jos modelis buvo vėl atnaujintas Italijos Renesanso laikais, įvairiomis formomis ji dar gyvavo ir XVIII amžiuje. 1786 metų rugsėjo mėnesį, keliaudamas po Italiją, Goethe (Gëtë) Venecijos mieste Vičencoje dalyvavo atvirame akademijos posėdyje, kuris paliko jam tokį įspūdį: „Šiandien vakare aš buvau susirinkime, kuris vyko olimpiečių Akademijoje. Tai tikrai vykęs žaidimas, jis šiek tiek suteikia šviežumo ir gaivumo žmonių gyvenimui. Didžiulė salė šalia Paladijaus teatro, ryškiai apšviesta, kapitonas, dauguma kilmingųjų, šiaip ar taip išsilavinusi publika, daug dvasininkų, iš viso maždaug penki šimtai žmonių.

Šios dienos posėdyje prezidentas uždavė tokį klausimą: kas dailiesiems menams duoda daugiau naudos: ar naujovės, ar pamėgdžiojimas? Idėja buvo pakankamai vykusi: nes, jei išleisime iš akių šiame klausime glūdinčią alternatyvą, galima pateikti pavyzdžių iš to ar kito šimtmečio. Šią progą puikiai išnaudojo ponai akademikai ir proza bei eilėmis šį bei tą paskaitė, beje, daug ką gero.

Po to publika labai pagyvėjo. Klausytojai šaukė ‚valio‘, plojo ir juokėsi. Jeigu būtų galima taip ir prieš savo tautą stovėti ir ją asmeniškai linksminti [...].“

Akademijos pirmiausia kelia sau mokslinius tikslus: ko negali pasiekti universitetai, turi būti nuveikta savanoriškai triūsiant akademijoje. Pirmiausia pradeda nuo gamtos mokslų, paskui pereina prie kalbos, literatūros bei istorijos – taigi tų dalykų, kuriuos visagaliai Teologijos ir Teisės fakultetai buvo nustumę į antrą vietą.

Europoje, į šiaurę nuo Alpių, pavyzdžiu laikytos Paryžiaus akademijos: Académie française, 1635 metais įkurta prancūzų kalbos puoselėjimui, Académie des sciences, įsteigta 1666-aisiais ir orientuota į gamtos mokslus, bei Académie des inscriptions et des belles lettres, įkurta 1663 metais ir turėjusi rūpintis istorijos studijomis. Iš pradžių kuriamos privačios prancūzų akademijos, tačiau netrukus jas perima valstybė, finansuoja bei dotuoja griežtai nustatyta tvarka. Vėliau daug akademijų radosi ir šalies provincijose.

XVIII amžiuje akademijos buvo įkurtos beveik visose monarchijose, jos tebebuvo neatskiriama karaliaus rūmų dalis kaip teatras, rūmų balius ir rūmų sargyba. Tose valstybėse, kuriose nebuvo valdžios rezidencijos, apsiribota mokslingosiomis draugijomis, kurios, nors ir susibūrusios laisvais pagrindais, siekė tų pačių tikslų kaip ir akademijos.

Anglijoje tiriant gamtos mokslus nueita kiek kitokiu keliu. 1660 metais susikūrė Royal Society of London for improving Natural Knowledge (Londono karališkoji gamtos pažinimo plėtojimo draugija). Nors ji naudojosi karaliaus parama, tačiau galėjo veikti laisviau negu Prancūzų akademija. Karališkoji draugija savo ruožtu turėjo didelę įtaką žemyne.

Karališką paramą galėjo gauti ir tos draugijos, kurių tikslas – propaguoti meną. Kaip, pavyzdžiui, Ispanijoje. Viename pranešime sakoma: „Menai ir mokslai šioje šalyje dar neišaugę iš marškinėlių. Markizo von Grimaldi raginimu čia įkurta statybos, skulptūros ir tapybos meno akademija. Jos nariai yra visokie kilmingi ir turtingi ponai ir jų garbei reikėtų pasakyti, jog jie nemažai nuveikė ugdant šiuos nuostabius laisvuosius menus. Praėjusią vasarą karalius, kad būtų erdviau, akademijai nupirko didelius rūmus, kuriuose patikimo Pedro Dávilos nurodymu turi būti įkurtas gamtos istorijos kabinetas.“⁷

Pabandysime apibūdinti XVIII amžiaus akademijos tipą, pateikdami du pavyzdžius. Pirmasis – Königliche Akademie Berlyne⁸.

Ryžtingas Brandenburgo kurfiursto Frydricho noras iš savo kunigaikštystės Vokietijos pakraštyje padaryti kažką daugiau pasireiškė ne tik karo ir politikos, bet ir mokslo plotmėje. Tačiau Brandenburgische Sozietät, tai yra Berlyno akademijos, įkūrimą 1701 metais paskatino ne tik dekoratyvi naujai suvoktos monarchinės valstybės, Prūsijos karalystės, idėja, bet ir grynai mokslo interesai. Įkurti akademiją buvo pavesta ne kam kitam, o Gottfriedui Wilhelmui Leibnizui (Gotfrydai Vilhelmui Leibnicui). Tokį pasirinkimą nulėmė naujosios karalienės Sofijos Šarlotės ir jos motinos Hanoverio kurfiurstienės Sofijos – pas kurią tarnavo Leibnizas – intelektualiniai interesai.

Pagaliau filosofui buvo suteikta galimybė įgyvendinti savo nuo seno puoselėtą akademijos įsteigimo idėją, turint trejopą tikslą – per mokslą skleisti atvirą krikščionišką pasaulėžiūrą, puoselėti ir skatinti mokslus, rūpintis vokiečių tautos šlove, *gerove ir reputacija, jos erudicija bei kalba*. Ypač jam rūpėjo *utilitas*, praktinis mokslų pobūdis. Akademijos veiklos pradžia teikė vilčių. Nuo 1710 metų ji publikuoja *Miscellanea Berolinensia* ir taip pasiekia plačiąją publiką. Tačiau netrukus padėtis pasikeitė. Šalį valdyti pradėjo patriarchališkas Frydrichas Vilhelmas I, kuris turėjo kitokių interesų ir akademiją sąmoningai apleido – stiprinti šalies valdymą bei armiją jam atrodė svarbiau. Akademijai teko apsiriboti karo mokslo veikalais. Karališkosios akademijos vaidmenį gerai suvokė tik jo įpėdinis Frydrichas II, kuris domėjosi filosofija. Nuo 1741 metų akademija vėl suklestėjo ir sėkmingai siekė išsikvoti vieną pirmųjų vietų mokslo pasaulyje. Į akademiją dirbti buvo pakviestas matematikas Leonhardas Euleris. Direktoriumą parėmė fizikas Maupertuis ir vadovavo jam iki pat mirties. Vėliau akademijai vadovauti asmeniškai ėmėsi pats karalius.

Akademija dabar yra padalyta į keturis skyrius: eksperimentinės filosofijos skyriui priskiriami chemijos, anatomijos, botanikos ir visi eksperimentiniai mokslai. Matematikos skyriui – geometrija, algebra, mechanika, astronomija ir kiti abstraktieji mokslai. Spekuliatyvosios filosofijos skyriui – logika, matematika ir dorovė, etika. Dailių menų skyriui – mokslo šakos, tyrinėjančios senovės pasaulį, istoriją ir kalbas.

Taigi tai buvo akademija, kuri apėmė beveik visas mokslo sritis. Jai vadovavo prezidentai ir sekretoriai; paskutinytis iš jų, sekretoriavęs ne vieną dešimtį metų, – tai Berlyno hugenotų palikuonis Johannas Heinrichas Samuelis Formey'us (Formėjus). Kiekvienas skyrius turėjo savo direktorių ir kuratorių, kuriam patikėdavo finansų tvarkymą. Pajamos gaunamos taip pat ir pardavinėjant kalendorius. Iš akademijos narių šešiolika buvo tikrieji nariai, kurie gyveno Berlyne ir gaudavo atlyginimą. Kita grupė – svetimšaliai, arba nariai korespondentai, tai mokslininkai iš visos Europos, savo naryste laisvai susiję su akademija. Pagaliau reikėtų paminėti ir garbės narius. Narių priėmimas į akademiją buvo prezidento arba karaliaus galioje. Dauguma narių buvo prancūzai, dažnai priklausantys protestantų konfesijai, bei šveicarai. Karalius šiems pasaulinę kalbą mokantiems mokslininkams mieliau negu vokiečiams teikdavo pirmenybę. Visiems žinomas jo nusiteikimas prieš Gottholdo Ephraimo Lessingo (Gotholdo Efraimo Lesingo) paskyrimą.

Tikrieji nariai per metus turėdavo pateikti du mokslo veikalus. Jie būdavo perskaitomi akademijos susirinkime, po to publikuojami *Mémoires* leidinyje. Tuos mokslo darbus galima buvo paskelbti ir kitur. Daug dėmesio skirta susirašinėjimui visoje Europoje tiek su nariais korespondentais, tiek ir su

⁷ H. J. Lope, „Das kulturelle Leben in Madrid zur Zeit Karls III. (1759–1788) im Spiegei österreichischer Gesandtenberichte“, *Spanisches Kulturinstitut in der Residenz*, 8, München, 1987, p. 38.

⁸ H. H. Müller, *Akademie und Wirtschaft im 18. Jahrhundert*, Berlin, 1975.

kitomis akademijomis.

Akademija per kasmetinius konkursus viešai skelbdavo savo publikacijas. Jų temos būdavo, pavyzdžiui, tokios: „Begalybė matematikoje“, „Maisto medžiagų apykaita žmogaus kūne“, „Principo ‚viskas gerai‘ analizė“ arba „Gyventojų migracija Rytų Vokietijoje“.

Frydricho akademija buvo tipiška švietimo akademija 1740–1770 metais. Kadangi publikacijos pasirodydavo prancūzų kalba, jos iš pat pradžių darė didelį poveikį. Tai buvo prancūzų kalba skleidžiamas vokiškasis švietimas. Akademija skynė kelią liberalesnėms pažiūroms, tokioms, su kuriomis mielai koketavo pats karalius. 1745 metais akademijos sekretorius Formey'us teigia: „Savaime suprantama, jog dirbta siekiant nušlifuoti ir patobulinti raktus, kurie galėtų atrakinti viską, kas turėtų būti prieinama žmogaus intelektui.“ Vokiečių filosofas Vilhelmas Dilthey'us (Vilhelmas Diltėjus) liaupsina už „ankstesnę filosofiją“ pranašesnę mokslo metodą, tai yra psichologinį ir istorinį reiškinį traktavimą. Akademijos pasaulėžiūra yra tokia: „Dieviškosios individualybės ir žmogaus moralinės atsakomybės iškelimas, vadovaujantis išmintimi.“

Senstant karaliui, seno ir akademija. Nuo 1770 metų dvasiniam Vokietijos gyvenimui pradėjo vadovauti kitos jėgos. Tačiau akademija gyvavo ir toliau. Berlyne įkūrus universitetą, ji palaikė glaudžius ryšius su šia nehumanistine XIX amžiaus tipo aukštąja mokykla.

XVIII amžiuje akademijos vis dažniau tarnauja šviečiamiesiems utilitariniams tikslams. Pavyzdys čia galėtų būti Salono prie Marnos provincijos akademija Prancūzijoje. Prancūzijoje XVII, o ypač XVIII amžiuje iškilo labai daug provincijos akademijų; viena tokių ir buvo Salone prie Marnos. Ypač daug žinių apie ją pateikia mums Danielo Roche'o (Rocho) studija. Salonas – senas Šampanės provincijos administracinis centras, be to, vyskupo ir provincijos valdytojo rezidencija, jame gyvavo įvairūs teismai bei valdymo institucijos, stovėjo karinis dalinys. Nuo 1750 metų čia egzistavusi literatūrinė draugija 1775-aisiais karaliaus patentu pertvarkoma į akademiją. Draugija savo veiklą tęsė iki revoliucijos. Jos struktūra kaip ir kitų akademijų: dvidešimt tituluotų akademijos narių – tikrųjų, asocijuotųjų, narių korespondentų ir pagaliau garbės narių. Prezidiumui vadovavo dviese: valdytojas, atstovaujantis karaliaus valdžiai, ir aukščiausio rango vyskupystės dvasininkas. Savo veikloje daugiausia apsiribota posėdžiais, iš kurių vienas, dalyvaujant valdytojui bei vyskupui, kasmet būdavo atviras ir vykdavo būtent šv. Liudviko dieną. Posėdžiuose skaitomi pranešimai: ketvirtadalis iš jų nagrinėja mokslines empirines temas, penktadalis – literatūrinės retorinės arba istorijos temas, likusieji skiriami dorovės filosofijai ir ekonomikai. Akademija turi biblioteką ir organizuoja konkursus, ypač daug dėmesio skirdama socialinėms problemoms.

Apie socialinę šios akademijos, kaip ir visų kitų, sudėtį sužinome iš Danielo Roche'o tyrimų: tarp garbės narių – 24 procentai dvasininkų, 76 procentai bajorų ir nė vieno trečiojo luomo atstovo; iš tikrųjų narių – 21 procentas dvasininkų, 33 procentai bajorų, 45 procentai buržuazijos luomo atstovų; tarp asocijuotųjų narių – 30 procentų dvasininkų, 20 procentų bajorų ir 50 procentų buržuazijos.

1775 metais akademija devizu pasirinko *L'Utilité – naudą*. Tai akivaizdus vėlyvojo švietimo ženklas. Jos tikslas – per mokslus kelti provincijos ūkį, šia kryptimi imamasi ir istorinių tyrinėjimų. Per Salono akademijos veiklą bandoma išjudinti provincijos gyvenimą; kitaip tariant, skleisti švietimo idėjas regione. Tai, kas vyksta Paryžiuje, dabar turi įvykti ir provincijoje.

3. Salonas

Savo noru – laisva valia – pokalbiui susiburiančių grupių būta jau antikos epochoje, pavyzdžiui, Sokrato būrelis. Tokia pokalbio forma vėl atgaivinama humanizmo laikais – ji apibūdinama jau Giovannio Boccaccio (Džiovano Bokačo) *Dekameronė*: laisvas vyrų ir moterų susijimas bendram pokalbiui įdomia tema. Toks viešas bendravimas tebegyvuoja ir XVII amžiuje, tik dabar jis įgauna kitokią formą – organizuojamos kalbos draugijos rūmuose arba miestuose. O jau XVIII amžius galutinai pasiruošęs dar laisvesnei oratorystės meno formai⁹.

⁹ U. Dierse, „Philosophie. Institutionelle Formen“, in *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, t. 7, Basel, 1989, p. 826–831.

1710 metais savo *Kurzen Entwurf der politischen Klugheit (Politinės išminties apmatai)* Christianas Thomasius (Kristianas Tomasius) analizuoja žmogaus sociatyvinį gebėjimą, jo polinkį bendrauti su kitais visuomenės nariais.

„Žmogus Thomasiui buvo jaukus ir draugiškas, o ne koks laukinis, vienatvei pasmerktas žvėris. Bet kokios visuomenės pagrindas yra pokalbis. Tačiau Thomasius skyrė dvejopą pokalbį: kasdienį – su kiekvienu, atsitiktinai sutiktu, ir kitokį, kai tarpusavyje bendrauja geri draugai. Thomasius ne tik skiria *conversatio privata* nuo *conversatio publica*, jis atskirai aptaria ir sąvoką ‚privatus pokalbis‘. Išanalizavęs *conversatio publica* bendraujant su priešais ir nepažįstamaisiais, jis pereina prie naujo skyriaus: tai pokalbis su gerais draugais. Thomasius šitaip peržengia įprasto mokymo apie pokalbį rėmus [...] ir pasako tai, ką galvoja ir kas jam arčiau širdies. Tarpusavio pasitikėjimas buvo būtina individualaus bendravimo sąlyga. Negailėstinga tradicinio pokalbio ir drauge visuomenės, kurioje šis pokalbis vyksta, kritika susilaukė visuomeninio atgarsio kylančiame švietėjų sluoksnyje bei jų socialinėje draugystės idėjomis grindžiamoje institucijoje.“¹⁰

Tačiau ši nauja pokalbio forma suklestėjo ir nepaprastai išplito ne Vokietijoje, o Prancūzijoje, puikiojoje jos sostinėje Paryžiuje. Jau XVII amžiaus pabaigoje aukštuomenės moterys arba stambiosios buržuazijos atstovės pradėjo pas save – savo salone – nustatytą dieną priiminėti privačius asmenis – pažįstamus, draugus – pasiplepėti su jais ir pasikalbėti, tačiau ne tam, kad aptartų kasdienes dalykus, o padiskutuoti tam tikromis temomis. Šio laisvo būrelio nariai būdavo intelektualiai suinteresuoti bajorai ir buržua. Jie atsivesdavo ir draugų, atkeliavusių iš svetur ir tuo metu viešinių Paryžiuje. Taip atsiradavo maža neformali akademija, be aiškesnės struktūros, tačiau nemažai pasidaravusi visuotinio išprusimo, išsilavinusių žmonių tarpusavio bendravimo labui. Dažniausiai dominuojančios pokalbio temos buvo grožinė literatūra, poezija, poetika, vėliau vis dažniau rinktasi filosofines temas bei filosofinę jų traktuotę.

Liudviko XIV laikais išsilavinę aristokratai susitikdavo markizės de Sévigné (Sevinjė) salone; pas Ninon de Lenclos (Lenklos) susiedavo skeptikai ir laisvamaniai, tokie kaip Saint-Evremond'as (Sen-Evremonas), jie kalbėdavosi apie Epikūrą ir Montaigne'į (Montenį); pas madam de Sablé (Sablė) – *moralistai*, tai yra kritikai, tokie kaip François La Rochefoucauld (Fransua Larošefuko). Jis pats sakė: „Išsilavinusių žmonių pokalbis man teikia ypatingo džiaugsmo. Mėgstu, jei kalbamasi rimtai ir ypač jei aptariamaisi etikos dalykai.“

Tačiau domimasi ne tik dorovės ir psichologijos klausimais bet taip pat ir fizika. Londone, hercogienės von Mazarin namuose, gamtos mokslai aptarinėjami greta literatūros ir filosofijos temų: „Ten esama didžiausios laisvės pasaulyje ir laikomasi tokio pat diskretiškumo. Tiesa, ten dažnai ginčijamasi, tačiau tai daroma inteligentiškai, o ne karščiuojantis. Ir ne tiek stengiantis priešgyniauti pašnekovui, kiek išsiaiškinti pokalbio objektą.“

Mirus Liudvikui XIV, salonų tonas darosi nuoširdesnis, filosofuojama įvairiomis temomis. Diskutuojama principiniais politikos, ūkio ir socialiniais klausimais. Apie amžiaus vidurį – kai salonų buvo jau nesuskaičiuojama daugybė – pas madam de Tencin (Tonsan) susitinka Bernhardas Le Bovier de Fontenelle'is (Bernardas Lebovje de Fontnelis), Montesquieu (Monteskjė), Mably (Mabli), Claude'as Adrienas Helvétius (Klodas Adrienas Helvecijus) ir kiti.

„Jos namuose rangas ir luomas nebeegzistavo [...], ir tik tvirtesni argumentai nugalėdavo silpnesnius [...]. Šitaip čia būdavo bendraujama, jos draugijoje susirinkusiuosius žavėdavo išmintinga ir filosofinė mąstysena, kuria pasižymėjo (madam de) Tencin ir kuri it burtų lazdele visą pasaulį darė filosofais.“

Enciklopedijos bendradarbiai: Jeanas Le Ronde'as d'Alembert'as (Žanas Lerondas Dalamberas), Jeanas François Marmontelas (Žanas Fransua Marmontelas), Etienne'as Bonnot de Condillacas (Etjenas Bono de Kondijakas), Condorcet (Kondorse), Turgot (Tiurgo) ir kiti nuo 1764 metų rinkdavosi pas panelę Julie de Lespinasse (Žiuli de Lespinas).

„Jai pasisekė savo namuose suburti labai gausią, labai įvairią ir energingą draugiją. Kasdien nuo

¹⁰ H. E. Bödeker, „Aufklärung als Kommunikationsprozeß“, *Aufklärung*, 2, 1987.

penktos iki devintos valandos vakaro čia ateidavo vis naujų žmonių. Čia tikrai galėjai sutikti puikių, visiems valstybės, bažnyčios, rūmų, armijos rangams atstovaujančių žmonių, svetimšalių ir žymių rašytojų [...]. Sumaniai replikuodama ji vadovaudavo pokalbiui, pagyvindavo jį ir kreipdavo pagal savo skonį. Politika, religija, filosofija, pasakojimai, naujienos – apie ką tik nebūdavo ten kalbama.”

Ilgainiui salonai pradeda daryti įtaką plačiajai visuomenei: tiek renkant į akademijos narius, tiek formuojant politiką ikirevoliuciniu laikotarpiu. Tą vaidmenį jie išsaugo iki pat permainingų įvykių.

Salonai kuriasi ne tik Prancūzijos sostinėje. Jie veikia ir provincijose, ir už Prancūzijos ribų. Kai, pavyzdžiui, Rousseau bėgdamas rado prieglobstį Nojenburgo kunigaikštystėje, čia jį į savo ratą draugiškai priėmė Isabelle Guyenet-D'Ivernois (Izabelė Gvinet-Divernua). Toje pat kunigaikštystėje gyveno Isabelle de Charriere (Izabelė de Šarjer), pagal kilmę olandė, telkusi apie save žmonių ratą, kuris garsėjo toli už šio mažo pasaulėlio ribų. Ženevoje veikė Suzanne'os Necker-Curchod (Siuzanos Necker-Kiuršo), Ženevos bankininko, vėliau Liudviko XIV finansų ministro žmonos, salonas. Todėl vėliau šis sambūris persikėlė į Paryžių. Jos duktė, Germaine de Staël-Necker (Žermen de Stal-Necker), nutiesė saitus į Vokietiją.

Amžiui baigiantis šiek tiek salonų atsirado Vokietijoje, ypač Berlyne. Keletui iš jų vadovavo moterys žydės. Henriettės Herz salonas pasižymėjo tuo, jog ji „lyg burtininkė buvo subūrusi visus įžymius jaunos žmones, kurie gyveno Berlyne, ir tuos, kurie čia tik lankėsi“.

Vienoje taip pat veikė keletas salonų. Tarp jų ir grafienės Marijos Vilhelminos von Thun (Marijos Vilhelminos de Tun) salonas, kuriame Mozartas (Mocartas) jautėsi lyg namuose. Vienas tų namų lankytojas, anglas, apie šį saloną ir grafienę Thun rašė: „Grafienė, kaip niekas kitas iš mano pažįstamų, geba išsaugoti draugiją ir pasiekti, kad čia susibūrę žmonės bendrautų vieni su kitais. Būdama nepaprastai sąmojinga bei universali pasaulio žinovė, ji dar turi ir nesavanaudišką širdį. Ji pirmoji atranda gerąsias draugų savybes ir paskutinė pastebi jų silpnybes. Didžiausias malonumas jai – išsklaidyti tarp bendraujančiųjų galimus nesusipratimus ir skatinti bei puoselėti draugystę. Ji trykšte trykšta gyvenimo džiaugsmu, kuriuo naudojasi taip sumaniai, kad įtinka ir linksmuoliams, nė kiek neįžeisdama liūdinčiųjų. Aš nesu sutikęs tokio žmogaus, kuris turėtų tiek daug draugų ir gebėtų kiekvienam iš jų atseikėti tiek daug nesavanaudiško draugiškumo. Savo namuose ji turi susikūrusi mažytį laimės pasaulį, ir pati yra traukiantis bei siejantis jo centras.“¹¹

Salonas išgarsėjo visame pasaulyje, jo poveikis dar buvo jaučiamas ir kitame šimtetyje. Tokių bendravimo ir intelekto kultūros ratelių atsiradavo visur, kur tik pasireikšdavo tokie interesai.

Anglijoje salonų funkcijas perėmė būtent vyrų klubai, kuriuose neapsiribota vien socialinio pobūdžio bendravimu; toks, pavyzdžiui, buvo Jonathano Swifto (Džonatano Svifto), Henry'o Saint-Johno Bolingbroke'o (Henrio Sent-Džono Bolinbrouko) ir Alexanderio Pope'o (Aleksandro Poupo) Scriblerus Club (Rašytojų klubas, 1714). Kai kurių šių klubų veikla buvo aiškiai politinė.

Pradžioje Paryžiuje įsikūręs Club d'Entresol (Antresolės klubas, 1724–1731) taip pat turėjo politinį pobūdį. Apie jį būtų galima pasakyti šitaip: „Tai buvo angliško stiliaus klubas, tikriausiai sakant, visai laisva draugija, į kurią susibūrė žmonės, besidomintys viskuo, kas aplinkui vyksta, ir norintys pasakyti savo nuomone, nesibijodami susikompromituoti.“ Šiam klubui vadovavo Pierre'as Josephas (Pjeras Žozefas), abatas Alary. Tarp klubo narių buvo d'Argensonas (Daržensonas), abatas de Saint-Pierre'as (Sent-Pjeras) ir Bolingbroke'as. Jį vadindavo ir apsišvietusių garbingų žmonių kavine (*café des honnêtes gens*).

Kavinė, café littéraire, ėmė visur vaidinti reikšmingą vaidmenį kaip filosofuojančių protų susitikimo vieta; ji buvo viešesnė, mažiau uždara nei salonas. Iš literatūrinės kavinės ilgainiui išsirutuliojo *skaitymo draugijos*.

4. Skaitymo draugijos

Salonas nebuvo organizuota draugija. Panašių tikslų kaip salonas siekė ir organizuotos skaitymo

¹¹ V. Braunbehrens, *Mozart in Wien*, Munchen, 1986/2, p. 167.

draugijos. Joms pradžią davė ankstesnės lavinimo draugijos, kurios XVII amžiuje rūpinosi kalbos ugdymu ir literatūra. Kalbos draugijos ypač svarbios buvo Nyderlandams, nes suklestėjus tenykštei respublikai iš daugybės tarmių siekta sukurti bendrinę kalbą. Panašių problemų iškilo ir Danijoje, Švedijoje, taip pat ir Vokietijoje. Reikėjo įteisinti bendrą rašytinę kalbą. XVII amžiuje ir XVIII pradžioje šiuos tikslus pasiekus, buvo galima atsidėti vien literatūrai, o tai tapo *literatūrinių draugijų* rūpesčiu.

Skaitymo draugijos, kurios kūrėsi nuo amžiaus vidurio kaupiant knygas bendram naudojimui, skleidė bendras žinias ne tik tarp mokslais bei literatūra besidominčių žmonių. Plėtojosi įvairios skaitymo ir diskusijų formos, kurios paskatino literatūros kavinių atsiradimą. Skaitymo draugija buvo ypač paplitusi Vokietijoje, tačiau jų būta ir Prancūzijoje *musée* arba *cabinet de lecture* pavadinimu. Skaitymo draugijoje, kurią galėjai rasti kiekvienoje didesnėje Vokietijos gyvenvietėje, laikui bėgant ir kaimuose, buvo siekiama bendro tikslo – lavinti plačiąją visuomenę, diegiant jai švietimo idėjas¹².

Pirmiausia pateikiame skaitymo draugijos, veikusios vienoje bažnytinėje kurfiurstystėje, pavyzdį: tai Gelehrte Lesegesellschaft von Mainz (Mokslingoji Mainco skaitymo draugija). Maincas – sena vienos iš trijų Šventosios Romos imperijos arkivyskupysčių rezidencija, bažnytinės administracijos ir valdžios centras. Šiame tridentiškaime, katalikiškame ir baroko mieste buvo tol tylu, kol nuo 1770 metų, valdant arkivyskupui Emmerichui Josefui ir jo ministru baronui Anselmui Franzui von Bentzel-Sternau (Anselmui Francui von Bentzel-Šternau), buvo imtasi didelių reformų – ypač švietimo srityje. Emmericho Josefo mirtis 1774 metais žaibiškai nutraukė visas naujoves. Tačiau netrukus naujasis arkivyskupas Friedrichas Karlas von Erthalis (Frydrichas Karlas von Ertalis) atsikratė savo reakcingų patarėjų; 1780 metais į postą buvo sugrąžintas Bentzelis, ir Emmericho Josefo pradėtas darbas buvo toliau tęsiamas. Maincas buvo tas tipiškas atvejis, kai katalikiškosios reformos, nors ir pavėluotai, energingai skynėsi sau kelią.

Apie tai byloja Lesegesellschaft (Skaitymo draugija) – kurfiurstui pritariant – įkūrimas Maince 1782 metais.

Tais pačiais metais draugija sudaro sutartį su Frankfurto knygininku dėl knygų ir periodinių leidinių pristatymo. Draugijos nariai renkasi čia ne vien skaityti. Draugija vadina save ir Gelehrte Lesegesellschaft (Mokslingoji skaitymo draugija); esama žinių apie istorinius jos narių darbus. Draugijai priklauso ir užėiga, tačiau čia netrukus iškyla draugijos narių drausmės problema, nes jos neketinama paversti kavine. Tiesa, nekalti gėrimai kaip arbata, šokoladas, kava, migdolų pienas, limonadas bei punšas, kurių galima rasti kiekvienuose namuose, – leidžiami. Tačiau lošimas ir rūkymas, šio amžiaus ydos, yra griežčiausiai draudžiami. Ir dar – draudžiami kurstytojiški pokalbiai, nukreipti prieš religiją, valstybę ir dorovę.

1782 metais draugijos narių sąrašė pusė narių buvo bajorai, ketvirtadalis – dvasininkai. Beveik visi turėjo valdiškas tarnybas. Likusieji sudarė mažumą – tai užsienio diplomatai, medikai, teisininkai ir (tik du!) pirkliai. Tačiau dainavimo mokytojas Heideloffas (Haidelofas), didžiai nusipelnęs dailiųjų menų srityje buržuazijos atstovas, draugijoje turėjo didelę įtaką. Moterų bei studentų nepriiminėta ir pastarasis apribojimas susilaukė kritikos

Mainco draugija laikėsi tam tikros pozicijos: ji buvo nusiteikusi antijėzuitiškai ir palaikė Švietimo reformas. Penkiolika narių tuo pat metu priklausė iliuminatų ordinui. Mainco draugijos pavyzdžiu netrukus susibūrė skaitymo draugijos Ašafenburge (1783), Tryre (1783) ir Koblence (1783) – visi šie trys miestai priklausė Mainco kurijai – taip pat Bonoje (1787), kuri buvo Kelno kurijoje.

Mainco Gelehrte Lesegesellschaft, kaip ir daugelis kitų draugijų, žinoma, gyvavo ne itin ilgai. Ji iširo 1790 metais. Tačiau tais pačiais metais kita skaitymo draugija buvo įkurta pas knygrišį Sartoriusą, o po devynerių metų suburtas Korrespondierender Lesezirkel (Susirašinėjantis skaitymo ratelis).

Kitas pavyzdys galėtų būti draugija, į kurią susibūrusi kaimiškos vietovės, neturinčios savo sostinės, aukštuomenė. Tai Reformierte toggenburgische Moralische Gesellschaft (Reformuota Togenburgo doros draugija)¹³.

¹² O. Dann, *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation. Ein europäischer Vergleich*, München, 1981.

¹³ J. Dierauer, *Die toggenburgische Moralische Gesellschaft*, St. Gallen, 1913.

XVIII amžiuje Togenburgas buvo klestinčios pramonės valstietiškas priešalpių kraštas Rytų Šveicarijoje. Nors ir valdomas kunigaikščio abato St. Galleno (Galeno), jis vis dėlto naudojosi didele autonomija, kurią gynė Ciurichas ir Bernas. Čia 1767 metų vasarą krašto raštininkas Andreas Giezendanneris (Gycendanneris) pasiūlė įkurti draugiją, kurį rinkytų lėšas geriausiems istoriniams ir dorybingiems kūriniams įsigyti ir tuo pat metu „rūpintųsi visuomenei naudingą ir bičiulišku bendravimu“. Į raginimą atsiliepė penkiolika asmenų – devyni iš jų buvo dvasininkai, – kurie 1767 metų rugpjūčio 24 dieną įsteigė Reformierte toggenburgische Moralische Gesellschaft. Į draugiją, turėjusią ne daugiau kaip 40 narių, įėjo protestantų tikėjimo, kuris šiame konfesiškai mišriame krašte sudarė daugumą, išrinktieji intelektualai. Tai kunigai, aukštieji krašto valdininkai, pirkliai, fabrikantai ir gydytojai. Be to, nuo pradžios prie jų prisijungė rašinėjantis mažžemis valstietis, prekybos tarpininkas Ulrichas Bräkeris (Ulrichas Brakeris), vargingas Togenburgo vyras. Tiesa, jo priėmimui ne visi iškart pritarė, mat jis nepriklausė kaimo vietovės aukštuomenei. Tačiau Bräkeris tapo labai stropus jos narys, ir jo, kaip rašytojo, auganti šlovė; pradėjusi skleistis Ciuricho literatūrinuose rateliuose, netrukus jam pelnė tinkamą pripažinimą.

Draugija, kurios devizas buvo *Ordine et concordia* – tvarka ir vienybė, – įpareigojo narius aukoti knygas, kurios būdavo paeiliui skolinamos. Kiekvienais metais Lichtenšteige, svarbiausiame krašto mieste, vykdavo susirinkimas. Jam vadovaudavo du pirmininkai ir sekretorius. Kasmetiniame susirinkime būdavo sakoma įžanginė kalba dorovės filosofijos arba naudinga visuomenei tema. Antai 1790 metais Bräkeris kalbėjo apie skurdą. Tačiau pagrindinė draugijos užduotis – steigti ir plėsti biblioteką, kurioje daugiausia būta knygų teologijos, istorijos, gamtos mokslų tematika ir kitokios literatūros apie Šveicariją. Grožinės literatūros būta mažiau, tačiau Williama Shakespeare'o (Viljamo Šekspyro) kūrinių vis dėlto turėta.

Draugija liko elitinė ir patenkinta savo veikla, kol 1787 metais krašto tarybos raštininkas Josefas Meyeris (Jozefas Majeris) griežtai sukritikavo ligtolinį darbą: „Mes sakome vienas kitam mandagiausius komplimentus, ir šiame nuostabiame chaose ne mažiau nuostabiai čiauškėdami mes apsiekiame mandagiausiais ir draugiškiausiais džiaugsmo liudijimais, kuriuos kiekvienas iš mūsų pasako iš visos širdies, gėrėdamasis savo artimo žvalumu ir sveikata. Atlikę visokias ceremonijas, kurias mums kaip ir kitus šalutinius dalykėlius sunkiai dar sekasi pamiršti, susirandame kiekvienas savo vietą ir atsisėdame. Po to paskirtas išdininkas nusimeta savo našta lygiai taip nedrąsiai, kaip kad prieš metus ją ir prisiėmė, mes sveikiname jį ją sėkmingai nusimetus. Mūsų brangiausio pono pirmininko ataskaitas visuomet sutinkame su pelnytais plovimais bei padėkomis ir patvirtiname jį ir jo kolegą pirmininką jų pareigoms arba, priešingai, prašome jų, kad ateityje mus prisimintų geruoju. Po to pereinama prie svarstymo, kiek kasmet gaunamų honorarų ir mokesčių ketiname panaudoti proto, sąmojo ir fantazijos kūriniams ir kokiais naujais vokiečių ir prancūzų knygų pavadinimais geidaujame papuošti ir praturtinti savo knygų lobyną. Pagaliau suaukojame nustatytą pinigų sumą ir galop atsisveikiname lygiai taip pat mandagiai ir draugiškai, kaip kad pradžioje vienas kitą sutikome.“

Visa tai, be abejo, galėtų būti naudinga, tačiau, atvirai pasakius, tik draugijos nariams.

„Nes tik mes patiriame malonumą, kasmet klausydami ištobulintos, dažnai Lucilijaus stiliumi parašytos kalbos. Mūsų knygų rinkinys papildomas tik mūsų pačių pasilinksminimui ir malonumui, pagal mūsų skonį, kuris toks pats įnoringas kaip ir drabužių mados. Pagaliau svarstoma tik tai, kas galėtų atnešti naudos mūsų mažai draugijai ir atitinka mūsų garbės narių mąstyseną, tačiau po kurio laiko apsvarsčius pamirštame. Trumpai tariant, draugijos susirinkimai vyksta tik mūsų pačių labui, lyg mes vieninteliai būtume pasižadėję tapti išmintingesni, protingesni ir kartu laimingesni.“

Šitie pastebėjimai pagreitino tam tikrą politinę draugijos krizę. Ypač jos nariai dvasininkai nenorėjo girdėti apie kokį nors draugijos išplėtimą. Po to, kai 1791 metais į metinį susirinkimą dar atvyko penkiolika narių ir *kuo maloniausiai [...] visi kartu suvalgė draugiškus pietus su lydekos patiekalu*, draugijos aktyvumas išblėso ir tik 1797 metais, politinio pakilimo laikotarpiu, norėta tą veiklą atnaujinti. Tačiau dėl visuotinių permainų 1798 metais to padaryti nepavyko ir tik 1820–1824 metais bandyta atgaivinti senąją draugiją. Galiausiai 1828 metais tą darbą perėmė nauja, ne tokia elitinė Literarische Gesellschaft (Literatūros draugija).

Togenburgo doros draugija iš esmės yra skaitymo draugija, tačiau dėl joje skaitomų pranešimų ji įgijo ir literatūros draugijos pobūdį. Žodį „dora“ čia reikėtų suvokti kaip visuomenės naudą, kuri, beje, priešingai kitoms moralinėms, tai yra visuomenei naudingoms draugijoms, taip ir lieka neįgyvendinta.

5. Visuomenei naudingos ekonominės draugijos

Nors mokslų akademijos ir skaitymo draugijos paprastai orientavosi ne į socialinę praktiką, o veikiau tarnavo savitarpio mokymui ir mokslo arba grožinės literatūros ugdymui, nauda visuomenei buvo suvokiama daug plačiau – nuo rūpinimosi vargšais iki agrarinės reformos, draugijų ūkiui bei socialinei rūpybai plėtoti (Gesellschaften zur Förderung der Wirtschaft und der Sozialfürsorge) siekių. Jos paprastai apibūdinamos kaip ekonominės arba visuomenei naudingos draugijos. Pirmoji tokio pobūdžio draugija pasaulyje – Society for the Improvement of Husbandry, Agriculture, and other useful Arts (Žemdirbystės, ūkininkavimo ir kitų naudingų verslų draugija), 1731 metais įkurta anglų–airių Dublino mieste. Panaši draugija, turėjusi tokį pat didelį pasisekimą, 1754 metais buvo įsteigta Londone. Šios dvi draugijos tapo pavyzdžiu visam žemynui. Netrukus tokių bendrijų pridygo lyg grybų po lietaus. Antai Prancūzijos provincijoje susikūrė Sociétés royales d'agriculture (Karališkosios žemdirbystės draugijos), Habsburgo imperijoje – Kaiserlich-königlichen Ackerbaugesellschaften (Imperiškosios ir karališkosios žemės ūkio draugijos), Ispanijoje ir jos užjūrio kolonijose – Sociedades de los Amigos del Pais (Krašto bičiulių draugijos). Nelygu kur tos draugijos veikė, jos labiau rūpinosi arba miestų infrastruktūrą, arba žemės ūkio būklės reformavimu¹⁴.

Kaip pavyzdį aptarkime pirmosios sėkmingai veikusios visuomenei naudingos draugijos – ką tik minėtosios Dublino draugijos – veiklą. Dublin society (Dublino draugija), ketinanti daugiau dėmesio skirti šeimos biudžeto, žemės ūkio planavimui ir kitiems naudingiems užsiėmimams, buvo įsteigta po badmečio, 1724 metais ištikusio Airiją. Į šią veiklą įsitraukė aukštasis Anglijos visuomenės sluoksnius, suvokęs katastrofiškas Anglijos politikos Airijoje pasekmes, regintis ekspropriacijos sugriautą katalikiško krašto ūkį ir norintis iš Airijos šį bei tą padaryti¹⁵.

Šią draugiją 1731 metais įkūrė ekonomika besidomintis filantropas Thomas Prioras (Tomas Prioras) ir nepaprastai aktyvus anglikonų dvasininkas Samuelis Maddenas su dvylika kitų bendraminčių – visuomenės reikalais besirūpinančiais bajorais bei dvasininkais. Iš pat pradžių ji orientavosi į praktinę veiklą: „Draugijos nariai ketina ne linksmiti visuomenę grakščiomis ir išdailintomis spekuliacijomis ar praturtinti mokslą naujais ir originaliais stebėjimais; jų tikslas – paprasčiausiu būdu ugdyti paprastų amatininkų darbštumą, praktines ir naudingas žinias iš bibliotekų bei kabinetų pateikti plačiajai visuomenei. Trumpai tariant, vienintelis jų ketinimas – geri darbai ir visai nesvarbu, kaip jie šio tikslo siekia: ar naujais atradimais, ar publikacijomis apie jau žinomus išradimus, ar gilindami lig šiol turėtas žinias, ar paskleisdami jas plačiajai visuomenei.“

Čia galime įžvelgti akademijų kritiką – pavyzdžiui, tokių kaip Royal Society, kurios veikla ir buvo „tik“ mokslinė. Dublino draugijai, trumpai tariant, rūpi ne teorija, o praktika. Kiekvienas narys turėjo pasirinkti tam tikrą veiklos kryptį. Jie specializuodavosi gamtotyroje, namų ūkio tvarkyme, žemės ūkyje, sodininkystėje, amatų ar manufaktūrų srityse ir vėliau savo studijų rezultatus pateikdavo draugijai. Ši juos skelbdavo draugijos leidinyje *Dublin Society's Weekly Observations*: „Dublino draugija svarbiausiu savo uždaviniu laiko skatinti mūsų krašte pramonės dvasią ir toliau šito sieks publikuodama patarimus, kaip tvarkyti namų ūkį (*husbandry*) ar plėtoti kitą naudingą veiklą.“ *Weekly Observations* taip pat skelbdavo draugijos svarstymus, statistikos duomenis ir pranešdavo apie naujus išradimus. Norėta atkreipti airių dėmesį į britų bei užsieniečių tyrinėjimus ir taip pralaužti Airijos salos izoliaciją.

Svarbų vaidmenį vaidina premijos ir apdovanojimai. Rengiami konkursai tam tikromis temomis visuotiniam susidomėjimui sužadinti. Apdovanojimai teikiami už geriausią sekimą užsienio nėriniais,

¹⁴ U. Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung*, München, 1982, p. 134–157.

¹⁵ *The Royal Dublin Society 1731–1981*, parengė J. Meenan, D. Clarke, Dublin, 1981.

apskritai už geriausias tekstilės gaminius, už ypatingą sėklą, už pelkėtos vietovės nusausinimą, už sidro, alaus ir agrastų vyno gaminimą, už gardžiausią duoną ar už naujus žvejybos būdus.

Formuojamas pavyzdinės fermos modelis ir steigiama pavyzdinė pramonės įmonė. Galiausiai stengtasi paremti airių meną, Dubline net buvo įkurta Meno akademija. Iš karto susirūpinta statyti biblioteką ir ji tapo viena svarbiausių Airijoje.

Draugija lėšų kol kas sukauptavo iš savanoriškų Airijos *gentry* įnašų. Apie šeštąjį dešimtmetį Airijos parlamentas draugijai paskyrė didelę valstybės finansinę pašalpą, ir netrukus ji gavo *Royal Charter* karališkąjį patentą. Taip draugijos egzistencija tapo garantuota. 1981 metais ji atšventė savo 250 metų jubiliejų.

Ji turėjo tokį didelį pasisekimą, kad 1754 metais Londone anglai įkūrė panašią draugiją – Society for the Encouragement of Arts, Manufactures, and Commerce (Amatų, manufaktūrų ir prekybos skatinimo draugija). Dublin Society buvo pasisekę išjudinti jai parankius sluoksnius. Bendras veiklos pobūdis, pastangos veikti visuomenės labai plačiaja prasme – nuo pramonės iki žemės ūkio, technikos ir socialinės plotmės – tapo pavyzdžiu visam *patriotinių* arba visuomenei naudingų draugijų judėjimui šiame amžiuje.

Iš draugijų, kurios rūpinosi vien amatų ir pramonės skatinimu, paminėtina Birmingemo Lunar Society in Birmingham (Pilnaties draugija)¹⁶. Jos atsiradimas daugiau ar mažiau susijęs su Londono Amatų draugija, įkurta 1754 metais amatų, pramonės bei prekybos plėtotei skatinti. 1700 metais Birmingemas Vorikšyre tebebuvo mažas provincijos miestas centrinėje Anglijoje. Vėliau čia prasidėjo staigus pramonės pakilimas, kurį skatino *Dissent* – ne anglikonai, pasižymintys puritonišku sumanumu. Apie 1760 metus Birmingemas, turintis 30 000 gyventojų, jau buvo ištis didelis miestas. Boulton-Sohe pradėjusi veikti pasaulinio lygio mašinų gamykla, įmonė, kuri visų buvo lankoma kaip tikra įžomybė. Stambaus įmonininko Matthew Boultono (Metju Bultono) namuose maždaug nuo 1765 metų susitikinėdavo grupė draugų – fabrikantai, išradėjai ir projektuotojai. Draugiškas susijimas vykdavo kiekvieną mėnesį stojus pilnačiai.

Tik 1775 metais susibūrė Lunar Society (Pilnaties draugija) grupė. Kiek vėliau ji išleido įstatus, tačiau vis dėlto liko laisva organizacija, tik nariai tebebuvo pasirenkami, mat norėta ir toliau likti draugų grupe. Be to, jie visi tarpusavyje buvo susiję ir daugialypiais giminystės ryšiais. Mokslo lygis buvo aukštas.

Lunar Society nariai kilę iš ankstyvosios pramonės įmonininkų, tai yra iš vidurinėsios Anglijos klasės. Be paties Boultono, iškilūs draugijos nariai buvo gamtos tyrinėtojas škotas Williamas Smallas (Viljamas Smolas), anksčiau dirbęs profesoriumi *William and Mary* kolegijoje Virdžinijoje, ir visų pirma Jamesas Wattas (Džeimsas Vatas), pagal kilmę taip pat škotas. Wattas buvo atvykęs į Birmingemą kaip instrumentų meistras – čia jis plėtojo bendrą veiklą su Boultonu. Šis nenuilstantis tyrinėtojas ir eksperimentuotojas čia įgyvendino savo amžiaus atradimą – garo jėgos panaudojimą technikoje. Lunar Society tarp savo narių – ar galėjo šiame amžiuje būti kitaip – turėjo ir pažangų mediką Williamą Withingą (Viljamą Vitingą).

Draugija ir toliau rinkdavosi kartą per mėnesį. Be to, kasmet ji surengdavo didįjį susirinkimą. Galiausiai jos nariai užmezgė platų korespondentų tinklą.

Lunar Society veikla – tai keitimasis informacija apie mokslo pasiekimus, pirmiausia technikos, optikos, astronomijos, chemijos, mineralogijos ir botanikos srityse. Buvo eksperimentuojama savose įmonėse. Pirmieji nariai susibūrė į tyrinėtojų grupę. Dalykiniai ryšiai palengvindavo tų eksperimentų įgyvendinimą. Iš tikrųjų gebėta pasiekti didelių ūkio laimėjimų, net jeigu susiklosčiusios aplinkybės ir ne visada buvo palankios.

Kartu rūpintasi ir nuolat augančio Birmingemo miesto raida. Imtasi iniciatyvos įruošti ligonines, nutiesti gatves, jas apšviesti, įrengti kanalizaciją. Aptarinėti rūpybos klausimai, įtraukiant ir darbininkų maitinimosi temą.

Amžiui baigiantis, pastebimas aktyvumo atoslūgis. Prasidėjus 1791-ųjų neramumams – tai buvo

---

¹⁶ R. E. Schofield, *The Lunar Society of Birmingham*, Oxford, 1963.

tolimi Prancūzijos revoliucijos atgarsiai – kai kurių narių laboratorijos ir namai buvo sugriauti. Tokia draugijos baigtis, draugijos, kurios šlovės laikas vis dėlto gerokai pranoko santykinai trumpą draugijos veiklos laiką.

Lunar Society glaudžiai susijusi su pramonėjančio miesto raida. Čia puikiai dera tarpusavyje gamtamoksliniai interesai, visuomeninės pareigos ir pramonės plėtotė.

Trečias pavyzdys galėtų būti *Sociedades de los Amigos del País* organizacijos – krašto bičiulių draugijos, kurios vienija visuomenei naudingą veiklą apsišvietusios Ispanijos monarchijoje.

Judėjimą inicijavo karaliaus Karolio III ministras Pedras Rodríguezas grafas von Campomanesas (Rodrigesas Kampomanesas), šias pareigas ėjęs 1762–1791 metais. Pirmoji draugija susibūrė 1764 metais baskų krašte. Tam tikrą vaidmenį čia galėjo suvaidinti Ošo Gaskonės prancūzų žemės ūkio draugijos bei jos šakinių Dakso ir Šv. Godenzės draugijų artumas: jos buvo įkurtos dvejais metais anksčiau. *Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País* tučiuojau suteiktas karališkasis patentas.

Maždaug po dešimties metų Kastilijos taryba, kurios išdinininkas – Campomanesas, vietos bajorijai pasiūlo kurti panašias *sociedades*. Taigi čia kalbama apie valstybę, kuri skatina privačią aukščiausiojo visuomenės sluoksnio iniciatyvą. Tokios draugijos turi paspartinti švietimo, socialinės rūpybos, žemės ūkio (taip pat atitinkamų mokyklų) raidą, industrializavimą, prekybą. Tokių draugijų modeliai yra *Académie des sciences* Paryžiuje, *Royal Society*, Dublino ir Berno draugijos. Nuo 1770 iki 1811 metų metropolijoje įkuriama apie 70 *sociedades*; nuo 1780 iki 1822 metų apie tuzinas jų ir vicekaralystėse. Draugijų aktyvumas iki Prancūzijos revoliucijos labai didelis, po to jos nuslopsta, nes patenka į revoliucijos ir kontrrevoliucijos ugnį, pagaliau prasideda prancūzų okupacija bei karas. XIX amžiuje draugijos iš dalies atgyja, bet jau nebe tokios reikšmingos kaip tuos du tris dešimtmečius iki revoliucijos – visų pirma kaip išjudinanti jėga.

Ispanijos atveju judėjimas visai natūraliai persimetė į kolonijas. Campomaneso raginimu po 1780 metų *sociedades* kūrėsi kiekvienoje vicekaralystėje: ir Lotynų Amerikoje (čia pirmiausia Limoje ir Kite), ir Filipinuose. Limos bendrija kartu buvo ir literatūrinė, ir leidybos draugija. Patriotinės ir ekonominės draugijos nuo 1812 iki 1819 metų dar steigiamos Buenos Airėse, Karakase, Puerto Rike ir Meksikos Čiapo mieste. Šios draugijos, savaime aišku, steigėsi kylančios kolonijų revoliucijos fone.

Galėtume pateikti vieną pavyzdį iš draugijų judėjimo Lotynų Amerikoje. Kai donas Francisco de Viedma (Franciskas de Viedma), Santa Kruso de la Sieros gubernatorius valdytojas Peru vicekaralystėje, ėmėsi žygių sukurti geografinį ir statistinį savo provincijos, šiandieninės Bolivijos Kočabambos aprašymą, jis prakalba ir apie Ispanijos *Sociedades de los Amigos del País*. Jis remiasi pirmąja iš jų – baskų draugija. Žinoma, kad jos sekė gamtamokslinėmis akademijomis Londone ir Paryžiuje; žinoma, kad šitos draugijos itin skatino atitinkamų provincijų, miestų ir kaimų augimą. Kito miesto draugija prelato José Pérezo Calamos (Chose Perezos Kalamos) *patriotinio uolumo (del patriótico celo)* dėka buvusi ypač atsidėjusi šio miesto vargšų globai. Viedma remiasi straipsniu, kuris 1792 metų sausio 19 dieną buvo išspausdintas *Mercurio Peruano*. Šios draugijos įkūrimas sukėlęs visuotinio aktyvumo pagyvėjimą vadovaujant minėtos audiencijos ministrams. Visi dirbė kartu, pasitelkę geriausius savo sugebėjimus. Prekyba ir pramonė buvusios išplėtos, ir Kite matėsi džiuginantys žingsniai į priekį. Pagaliau 1788 metais arkivyskupo ir valdytojo iniciatyva panaši draugija iškilusi ne per toliausiai nuo Kočabambos – Čarkase (dabartinėje Sukrėje). Dabar esą būtų laikas, kad ir Kočabambos miestas – dono Viedmos valdymo rezidencija – kažką nuveiktų šia linkme.

Tokie samprotavimai tolimame ir nuošaliame Andų plokštikalnyje, Peru vicekaralystėje, rodo, kaip plačiai sklido ir koks universalus buvo draugijų idėjos poveikis.

6. Žemės ūkio ekonominės draugijos

Ypatingas visuomenei naudingų draugijų tipas – tos ekonominės draugijos, kurios pirmiausia sprendžia agrarinės ekonomikos problemas arba tik jas. Dauguma ne miesto gyventojų dirbo žemės ūkyje ir apskritai sudarė didžiąją gyventojų dalį.

XVIII amžiuje žemės ūkį – ypač žemdirbystę Vidurio Europoje – ištiko krizė, kuri buvo juntama

labiau nei ankstesniosios. Žmonės buvo pripratę, kad nederliaus metus, dažniausiai nulemtus klimato, kartais – politinių bei karo veiksnių, lydėtų vargas, badas ir skurdas. XVIII amžius pamėgino įveikti šį ciklą ir mokslškai pagrįstomis reformomis išspręsti nerentabilaus žemės ūkio problemą. Buvo akivaizdu, kad agrarinė struktūra, kuri formavosi nuo XIV amžiaus, nebeatitinka laiko reikalavimų. Ūkininkaujant pagal trilaukę sistemą net trečdalis ariamos žemės likdavo pūdymuoti. Geriau įdirbant žemę, ciklo žiemkenčiai – vasariniai javai – pūdymas buvo galima atsisakyti. Tačiau tai reiškė politinį įsikišimą į tradicinę kaimo struktūrą, taip pat ir į ligtolinę rinkliavos sistemą. Ar dešimtinė turėjo būti imama ir už plėšinius arba už naują produkciją, pavyzdžiui, bulvių auginimą?

Reikėjo, kad vyresnybė leistų pertvarkyti žemės naudojimą, tai reiškia: nerentabilią dirbamą žemę paversti ganykla, sumažinti arba panaikinti *almendą*, kuri nelabai apsimokėjo, nes niekas čia nebuvo suinteresuotas žemės gerinimu. Svarbi problema darėsi miškų išsaugojimas. Tiesa, ėmus ją spręsti, vargingi žmonės paprastai netekdavo galimybės miške laisvai ganyti savo vienintelę karvę arba ožką bei malkauti jame. Dėl to kilo nauja socialinė problema, kuri ypač išryškėjo vėliau, XIX amžiuje.

Kita problema – gauti kaip galima didesnę produkciją, skirtą realizavimo rinkai. Gyventojų daugėjo ir jiems reikėjo išsimaitinti. Didėjo įvairesnio maisto ir gėrimų poreikiai. Čia pagelbėti galėjo žemės gerinimas, pašarinės žolės auginimas kultūrinėse pievose. Daugiau derliaus buvo galima gauti tręšiant ir drėkinant laukus. Šalia javų norėta auginti bulves; gerinti vaisių, daržovių bei vyno, taip pat galvijų bei pieno produktų kokybę. Naujomis priemonėmis turėjo būti naikinami kenkėjai. Sausinant pelkėtas vietas buvo galima atsikovoti naujus žemės plotus. Imta sujungti kanalais atšakas. Iškilo maisto atsargų laikymo problema, pavyzdžiui, patariama, kaip džiovinti, kad būtų galima išvengti spartaus produktų gedimo. Vėliau reikėjo spręsti klausimą, kaip pagerinti technines priemones – modernizuoti plūgus bei kitus valstiečio ūkio padargus; pagaliau imta rūpintis naujų kelių tiesimu.

Pirmiausia bandyta įveikti krizes. Nederliaus metai dažnai išjudindavo jėgas, kurios inicijuodavo ekonominės draugijos sukūrimą. Galėta griebtis ir neatidėliotinių sprendimų, tačiau visada labiau galvota apie ilgalaikes priemones. Ir čia prekybos liberalizavimas, atsisakant ankstesnio monopolio, perduodamo iš vienu rankų į kitas, atrodė tarsi tikras išganymas. Vis dėlto mėginta spręsti klimato problemą – pradėti meteorologiniai stebėjimai. Galiausiai iškilo valstiečių namų ūkio, higienos bei švietimo problemos.

Labai polemiška, tačiau dažnai svarstoma tema buvo pramoninis darbas kaime, manufaktūros bei fabriko prasiskverbimas į agrarinę aplinką. Vieni tame matė žlungant tradicines vertybes išlaikiusį bei gebantį toliau plėtotis pasaulį su visomis jo vertybėmis, kiti manė, jog tik industrializuojant įmanoma įveikti kaimo skurdą.

Bendrą situaciją – ypač reformistinį judėjimą tarp bajorų žemvaldžių – užfiksuoja prancūzų ekonomikos žodynas, kurio naujas leidimas išėjo Paryžiuje 1767 metais.

„Gerbtinas noras gerinti dirvožemį ir rūpestis mūsų kaimiškas valdas papuošti naujai auginamomis kultūromis skatino greitą pažangą. Anksčiau Prancūzijoje buvo gerokai mažiau žmonių, kurie susimąstydavo apie kaimo ekonomikos svarbą. Šiandien šį mokslą vertina bajorai, esama daugybės aristokratų, kurie juo domisi itin profesionaliai, kurie suvokė, kad esama skirtumo – pačiam valdyti savo ūkį ir sugebėti tuos produktus iššvaistyti veltui. Impulsas augintis šiandien pačiam, jei norite, yra mados reiškinys. Tačiau vykusios mados, nes ji duoda realią naudą. Mes galime tik linkėti, kad ji kuo ilgiau gyvuotų [...]. Mes turime sekėti senosios Graikijos, senosios Romos, Olandijos bei Anglijos pavyzdžiais. Likusioji Europa, kuri jau yra stipriai paveikta prancūzų stiliaus, turi skubėti mus pamėgdžioti. Visi pripažįsta modernaus mūsų skonio svarbą ir rimtumą. Mes esame priežastis, kad šioje puikioje Visatos dalyje atsinaujina ir labai gerėja žemės ūkis.“

Autorius teisus iš dalies. Agrarinis judėjimas iš tiesų rėmėsi antikais, tokiais kaip Katonas, Kolumela ir kiti. Olandija XVII amžiuje su savo intensyviu žemės ūkiu buvo tapusi pavyzdžiu kaip tik jos įsimenančių dailininkų peizažistų dėka. Anglija, arba Didžioji Britanija, keliais dešimtmečiais aplenkė Prancūziją. *Gentry* sluoksnyje, kuriam kaime priklausė vadovaujantis politinis vaidmuo, džentelmenas fermeris buvo jau seniai susiformavęs. Tai buvo airių *gentry*, kuri per Dublin Society veiklą savo pavyzdžiu pirmąkart parodė, jog agrarinius reikalus sekasi spręsti lengviau bendrai

dirbant ekonominėje draugijoje. Prieš pat Londono draugijos įkūrimą britų agrarinis judėjimas apėmė visą kontinentą: 1753 metais Florencijoje iškilo Accademia dell'agricoltura ossia degli Georgofili (Valstiečių draugų bendrija), 1754 metais Mainco kurijos Erfurto mieste – Akademie nützlicher Wissenschaften (Naudingų mokslų akademija), 1757 metais Prancūzijos Reno mieste, Bretanėje, – Société d'agriculture (Žemdirbystės draugija) ir 1759 metais – ekonominė draugija Berne, Šveicarijoje. Taip buvo pralaužtos visos užtvaros. 1764 metais su Real Sociedad Bascongada de los Amigos de País į judėjimą įsitraukia Ispanija, 1765 metais su Ackerbaugesellschaft (Žemės ūkio draugija) Karintijoje – Austrija. Po Dublino draugijos įkūrimo gerokai per šimtą tokių draugijų įsisteigė Europoje ir abiejose Amerikose.

Šių ekonominių draugijų vaidmuo, apskritai paėmus, yra tas, kad jos suprato žemės ūkio bėdas ir suvokė, jog esama valdymo praktika bei gamybos būdai yra atgyvenę. Remiantis tokiu supratimu pereinama prie *skatinimo*, prie *émulation* – mėginama išsivaduoti iš sąstingio būsenos. Tai reiškia bajorų, patriotiškai nusiteikusių žemvaldžių bei valstietijos švietimą. Nebesitenkinama antraeilės svarbos dalykais, pavyzdžiui, nurodymais, kaip tvarkyti namų ūkį. Žemės ūkį norima patobulinti gerai apmąstytomis priemonėmis bei pasiūlymais, kaip padaryti jį efektyvesnį.

Tarp draugijų, kurios ypač domėjosi žemės ūkio reforma, viena pirmųjų – Société d'agriculture, de commerce et des arts, établie par les Etats de Bretagne (Žemdirbystės, prekybos ir amatų draugija, įsteigta Bretanėje)¹⁷.

Bretanė, hercogystė centralizuotos Prancūzijos pakraštyje, kadaise savarankiška ir vis dar tebeturinti savo susirinkimą. Žemės ūkio gamyba čia buvo labai žemo lygio. Smulkiosios bajorijos mėginimai pirmojoje amžiaus pusėje ją pakelti liko izoliuoti, nes trūko šio luomo daugumos paramos, be to, stokota būtinų teorinių bei techninių žinių.

Vis dėlto 1757 metais po ilgesnio pasiruošimo Reno mieste buvo įkurta Bretanės žemės ūkio, prekybos ir amatų draugija. Tai nepaprastai didelių aukštutinio Bretanės sluoksnio pastangų vaisius: senosios ir naujosios kaimo bajorijos, aristokratijos iš aukščiausiojo teismo aplinkos, *parlamento* ir pirklių, kilusių iš bajorų bei miestiečių. Prie draugijos įkūrimo prisidėjo keletas dvasininkų, tarp jų ir Reno arkivyskupas. Kadangi provincijos parlamente šios grupės sudarė daugumą, joms nebuvo sunku bendriškai Société d'agriculture suteikti oficialų pripažinimą bei reikalingą kreditą. Steigiant šią draugiją tam tikrą vaidmenį suvaidino ir patriotinė Bretanės savigarba. Nors dauguma Bretanės bajorų ir nebuvo labai suinteresuoti žemės ūkio atnaujinimu, draugijai jie pritarė iš tautinių paskatų.

Draugijos programoje numatyta sukurti *kultūrinės pievas* – diegiant naudingus augalus, drėkinant bei sausinant laukus supažindinti su metodais, kurie leistų gauti iš žemės didesnę produkciją, atgaivinti prekybą, taip pat įdirbti nederlingas dirvas. Galvota ir apie grūdų prekybos liberalizavimą.

Programa atitiko *fiziokratų* idėjas, dėl kurių Prancūzijoje buvo karštai diskutuojama. Bretanėje prisiekę šių idėjų šalininkai buvo Montaudoinas (Montoduanas) ir draugijos sekretorius Louis Paulis Abeille'is (Lui Polis Abejis).

Draugija publikavo mokslinius pranešimus ir skelbė konkursus. Ypač siekta užmegzti ryšį su valstiečiais. Įvairių regionų centruose: Dole, Sen Mole, Sen Briokse, Tregire, Sen Pole de Leone, Kimpere ir Vane buvo steigiamos *bureaux secondaires* – šakinės draugijos. Į vieną *corps d'observation* buvo renkama medžiaga, padedanti geriau pažinti kaimą; 1757–1758 metais išleistas pirmasis šio veikalo tomas. Ypač daug triūso čia įdėjo sekretorius Abeille'is ir Védier (Vedjė) – centrinės karaliaus valdžios reprezentantas. Tačiau pastarasis jau 1762 metais mirė, tai buvo didelė netektis draugijai. Po trejų metų ją ištiko nauja nesėkmė: draugijos sekretorius įtartas prisidėjęs paskelbiant straipsnį apie karaliaus pajamas Bretanėje, sukėlusį senųjų Bretanės bajorų pyktį. Dėl to Abeille'is turėjo palikti Bretanę. Draugija centrinės valdžios akyse bei provincijos susirinkime buvo diskredituota.

Tiesa, ji mėgino vėl susitelkti, dabar siekdama daugiau atsidėti prekybos plėtojimui, nes tai labiau atitiko draugijos narių miestiečių interesus, ir 1769 metais ji pritraukė daugiau miestų atstovų. 1772 metais buvo galima išleisti ir antrąją *corps d'observation* dalį. Tačiau aktyvumas buvo priblėsęs – ir ne

---

¹⁷ J. Meyer, *La Noblesse Bretonne au XVIIIe siècle*, Paris, 1966, p. 576–585.

vien dėl politinių priežasčių.

Kaip dažnai Prancūzijos provincijose stokota žemės savininkų bajorų, kurie patys ūkininkautų savo dvaruose! Net ir domėdamiesi žemės ūkiu, jie pernelyg nepasitikėjo esama jo padėtimi. Jeigu bajorai kuo išties rūpinosi, tai arklių auginimu. Tačiau labiausiai nesisekė paveikti valstiečius. Norėta pasiekti juos publikacijomis. Tačiau to buvo per mažą; reikėjo pripažinti, kad jie iš to tik juokiasi ir nė nemaną ko nors imtis. Išsilavinimo stoka ir skurdas Bretanėje netrukus pasirodė esą neįveikiami sunkumai.

Pažymėtinas vienintelis Société d'agriculture pasisekęs konkretus dalykas – tai žemės įdirbimas. Kai dėl kultūrinių pievų, nurodomi tik atskiri pavykę bandymai. Sunkiai sekėsi propaguoti bulvių auginimą, net kai 1714 metais, padedant karališkajai intendantūrai, iš Amerikos atsigabenta „Belle-Ile“ veislės bulvių ir paskleista jų po visą Bretanę – tai buvo bene paskutinė draugijos akcija.

Jau 1770 metais parlamento susirinkime dalis bajorų nesutiko duoti reikalingų kreditų. Karališkasis intendantas tąsyk atkreipė dėmesį, jog tai reiškia draugijos iširimą. Išties jos aktyvumas palaipsniui slūgo ir po penkiolikos metų buvo konstatuota, jog draugija jau nebeegzistuoja. Mėginimai ją atgaivinti ėjo perniek.

Kas vis dėlto išliko, tai visokeriopos pastangos; gerokai vėliau jos pasireiškė žemės ūkio pagyvėjimu.

Bretanės draugija tapo pavyzdžiu kuriant labai sėkmingai veikusią Ūkonomische Gesellschaft von Bern (Ekonominė Berno draugija)¹⁸.

Bernas buvo didžiausias miestas valstybė Alpių šiaurėje, taip pat pagal teritoriją didžiausias Šveicarijos kantonas. Stropiai, tačiau kiek patriarchališkai jį valdė sostinės patriciatas, rūpinęsis kelių bei miškų politika, tačiau paprastai viską palikdavęs po senovei ir gręžęsis atgal į sužlugusią pramonės politiką. Šis patriciatas, kuris išties nenorėjo plėtoti prekybos, buvo glaudžiai susijęs su kaimu. Patricijai kaime paprastai turėjo didesnį ar mažesnį dvarą, kurį dažniausiai patys ir valdydavo. Be to, dauguma landfogtų – kaimiškųjų sričių pareigūnų – gerai pažinojo savo valdomą sritį. Reformuota tradicinė darbo etika sutapo su nauja, švietimo skleistą pareigos idėja.

Paskatinti žinių apie Dublino, Londono, o ypač Bretanės draugijas, taip pat agrarinės Ciuricho gamtos tyrinėjimo draugijos krypties, keletas landfogtų, vadovaujami buvusio landfogto Samuelio Engelio bei žemvaldžio Johanno Rudolfo Tschiffelio (Johano Rudolfo Čifelio), 1759 metais ėmėsi steigti ekonominę draugiją. Ji iš pat pradžių buvo numatyta ne tik Berno kantonui, bet ir visai Šveicarijai.

Bernas kaip tik kilo iš tam tikros žemės ūkio krizės. 1757 metų žiema ilgai užsitęsė, o tų pačių metų liepą prasidėjo šalčiai ir žliaugė lietūs. Grūdus teko nukulti šlapius ir jie sudygo. Dešimtinės, iš kurios valstybė gyveno, mokėjimas lapkritį pasiekė dugną.

Tikslas buvo toks pat kaip ir kitur: „Draugija turi siekti pakelti žemdirbystę, maitinimosi kokybę bei skatinti prekybą. Tai yra: padidinti pelną, pagerinti žemės ūkio produktų perdirbimą ir palengvinti jų realizavimą.“ Šiuos *ketinimus* pritaikius vien žemės ūkiui, reiškė: „Geriausia ekonomija yra: sunaudojant mažiau sėklos, mažiau žemės ir mažiau darbo jėgos, išauginti palyginti gausų derlių.“

Draugijos struktūra buvo trilypė: Große Gesellschaft (Didžioji draugija) kartą per metus iškilmingame posėdyje turėdavo skelbti konkursus. Mittlere Gesellschaft (Vidurinioji draugija), kuri posėdžiaudavo kiekvieną mėnesį, tvarkė sąskaitą, ruošė konkursus ir vertino jų rezultatus. Kleine Gesellschaft (Mažoji draugija) turėjo savo vadovybę ir rinkdavosi kiekvieną savaitę (vasarą – kas mėnesį). Ji tvarkė draugijos korespondenciją. Iki 1798 metų iš viso buvo 184 nariai, iš jų draugijos veikloje aktyviai dalyvavo maždaug pusė. Daugiausia tai buvo žemvaldžiai patricijai, po jų sekė kunigai, gydytojai, profesorai ir pirkliai. Valstiečiai tebuvo priimti tik du ir šie tik pirmaisiais draugijos gyvavimo metais.

Spaudos organas *Abhandlungen und Beobachtungen (Darbai ir stebėjimai)* buvo leidžiamas vokiečių ir prancūzų kalbomis. Kantonas buvo dvikalbis, leidimo prancūzų kalba būtinumą lėmė draugijos ketinimai daryti tarptautinį poveikį. Šis leidinys tuojau tapo žinomas ir skaitomas, jis darė

¹⁸ K. Guggisberg, H. Wahlen, *Kundige Aussaat, köstliche Frucht. Zweihundert Jahre Ūkonomische und Gemeinnützige Gesellschaft des Kanton Bern 1759–1959*, Bern, 1958.

tokią pat didelę įtaką (jei ne didesnę) kaip ir anglišką žurnalą. Kartu plačiai susirašinėta su likusia Šveicarija, Anglija, Prancūzija, Ispanija, Švedija, Danija, Vokietija, Nyderlandais, Lenkija ir Italija. Draugijos žurnalas pirmiausia skelbdavo konkursų atsakymus.

1761 metais buvo pradėta steigti šakines draugijas, kurios turėjo labiau aprėpti atskirus kantono regionus. Jų įsteigta apie dešimtį. Šitaip buvo išjudintas aukštasis regionų sluoksnis – kunigai ir magistratūra. Kaimyniniuose Šveicarijos konfederacijos miestuose Fribūre, Zoloturne ir Bilyje tuo pat metu atsirado savarankiškos ekonominės draugijos, kurios buvo glaudžiai susijusios su Bernu.

Maždaug 70 procentų *Abhandlungen und Beobachtungen Apimties* – žemės ūkio, gamtotyros ir geografijos temos: javų auginimas, pievų drėkinimas, vynuogininkystė, trąšų paruošimas, dirvotyra, gyvulininkystė, almindos paskirstymas, ūkininkavimas Alpėse bei dirvonuojančios žemės įdirbimas. Tik 8 procentai leidinio apimties būdavo skiriama Bernui neįprastoms pramonės ir prekybos temoms aptarti. Svarbūs buvo topografiniai ir statistiniai atskirų kantono dalių bei likusios Šveicarijos aprašymai.

Pasireiškė ir visuotinis narių aktyvumas: nuosavos įmonės paverčiamos pavyzdiniais ūkiais, atliekami praktiniai bandymai aplinkinėse kaimo vietovėse, stebimi meteorologiniai reiškiniai ir propaguojama nauja agrotechnika. Visa tai vyko nuolat artimai bendraujant su pačiais kaimo žmonėmis. Žinoma, ši draugija nepažengė taip toli, kaip tais pačiais 1759 metais įkurta Ciuricho gamtotyros draugijos ekonominė komisija, rengdavusi valstiečių pokalbius, kuriuose draugijos nariai miestiečiai patys kalbėdavosi su valstiečiais apie reformas.

Koks didelis buvo Berno draugijos autoritetas, matyti iš 1764 metais rašyto pranešimo, kurio autorius – grafas Karlas von Zinzendorf – šią išsivysčiusią kaimyninę šalį aplankė Austrijos valstybės ministro pavedimu: „Ekonominė Berno draugija yra visų kiek vėliau Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje ir pačioje Šveicarijoje atsiradusių panašių organizacijų motina.“ Net jeigu toks konstatavimas (ypač Anglijos atžvilgiu) nėra teisingas, jis parodo, jog Berno draugija neabejotinai buvo laikoma vadovujančiąja. Toliau Zinzendorf kalba apie atskirų narių veiklą: „Draugiją sudaro labai sumanūs ir garbingi nariai, įskaitant prezidentą poną Sinnerį ir abu brolius Tscharnerius (Čarnerius). Jie patys atlieka bandymus ir išdalija premijas. Gyvybingas ir naudingas vyras tarp jų yra viceprezidentas, kaimo raštininkas Tschiffelis. Šis sąžiningas ir garbingas patriotas mažame savo ūkelyje kaime prie Kirchbergo nepaprastai daug pasiekė pievų drėkinimo srityje. Svarbiausiu dalyku jis laiko stebėti, kad žemės gruntas gautų vienodą vandens nuotėkį; taip pat būtina nusausinimo ežiomis pasiekti dvigubą galutinį tikslą. Iš dalies reikią leisti vandeniui ištekėti, iš dalies po nuotėkio per vieną lysvę jį vėl sulaikyti tam, kad jis galėtų savyje sukaupti naujų syvų ir po to su dar didesne nauda galėtų tekėti per kitas pievos ežias. Didžiausia būtinybe jis laiko pievų drėkinimą ne per daug ‚žaliu‘ vandeniu.“¹⁹

Tiesa, į šį ekonominės draugijos pagyrimą Zinzendorf įterpia vieną kritišką pastebėjimą: „Vis dėlto vyriausybei nedidelė garbė, jog šita draugija iki šiol tėra gavusi iš jos taip mažai paramos.“ Po dvejų metų draugija išties susipyko su Berno valdžia. Patriciato konservatoriai nepalankiai žiūrėjo į šias visas ekonomines intrigas. Pretekstą davė draugijos leidinyje pasirodęs straipsnis apie Vato gyventojus. Statistikos duomenų apie gyventojus pateikimas reiškė kišimąsi į politinius bei karinius interesus. Valstybės vyriausybės dauguma, ir ypač jos vadovas, dabar pamėgino draugijos aktyvumą galutinai užslopinti. Patriciate prasidėjo jėgų išbandymas tarp pažangos ir tradicinės tvarkos šalininkų. Buvo galima gelbėti bent sostinės draugiją, kurios prezidiumui vadovauti ėmėsi politiškai neįveikiamas Albrechtas von Halleris. Tačiau šakinės draugijos nustojo gyvuoti, nes jų veikla tapo pavaldi vietos landfogtui. Berne darbas dar truputį ruseno. Vis dėlto ateityje draugijai vis dėlto buvo duota keletas valstybinių pavedimų – paruošti pranešimus apie kalnų upelių reguliavimą, vabalų naikinimą bei šilkmedžių auginimą. 1771 metais kartu su valstybine valdžia buvo parengta derliaus statistika, o 1787-aisiais atliktas galvijų surašymas. Tačiau draugija, vadovaujama Hallerio, labiau orientavosi į ne tokius pavojingus gamtotyros uždavinius. Aštuntajame dešimtmetyje, vadovavimą

¹⁹ K. von Zinzendorf, „Bericht des Grafen Karl von Zinzendorf über seine handelspolitische Studienreise durch die Schweiz 1764“, parengė O. E. Deutsch, *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde*, 35, 1936, p. 303.

perėmus Nikolausui Emanueliui Tscharneriui (Čarneriui), draugija įsibėgėja iš naujo. Vis dėlto prieš revoliuciją ji labiau panėšėjo tik į išsilavinusią patriotinę draugiją.

7. Masonai

Masonai tarp švietėjų užima vieną pirmųjų vietų²⁰. Jų draugija bendriems švietimo siekiams bei vaizdiniams suteikė institucinius rėmus. Masonų draugija savo struktūra buvo tarptautinė, o savo dvasia kosmopolitinė. Masonų netrukus visur radosi vadovaujančiuose valstybės organuose ir pertvarkos draugijose.

Yra žinoma, jog masonai kilę iš *laisvųjų mūrininkų, free-masons*, samdomų bažnyčių statyboms, iš bendrijų, panašių į amatininkų cechus, kurios anglikoniškoje Anglijoje galėjo išsilaikyti per visą reformaciją ir kontrreformaciją. Senieji amatininkai XVII amžiuje pradėjo į savo gretas priiminėti kilmingus rėmėjus bei kitus susidomėjusius asmenis (pirmiausia geometrus ir gamtos tyrinėtojus). Šie naujai priimti nariai pamažu ėmė dominuoti, o „amatininkiškasis“ elementas pasitraukė į antrąjį planą. Kas liko ir plėtota toliau – tai tradicijos, bendrijos ceremonialas, papročiai, kuriems įtaką darė italų *Accademia* idėjos: italų eretikai kaip emigrantai čia suvaidino savo vaidmenį. Royal Society laimėjimai ir galingas anglų švietimo pakilimas apskritai padarė savo darbą. 1717 metų birželio 24-ąją, šv. Jono dieną (Jonas Evangelistas yra masonų globėjas), įvyko Londono ložių susivienijimas į Didžiąją Anglijos ložę, kuri 1723 metais suteikė sau tvirtos organizacijos statusą, įkūnydama jį Andersono konstitucijose.

Didžiosios Anglijos ložės Didysis Meistras buvo visų ložių vyriausiasis. Atskiros ložės buvo visos vienodai organizuotos. Nariai skirstomi į mokinius, pameistrius; tai pakopos, kurias paeiliui privalu pereiti.

Susirinkus bendrai pietaujama, išklausoma pranešimo, diskusijos, renkamos aukos. Ypač iškilmingai švenčiamos Joninės: „Kas ketvirtį arba mažiausiai kartą per metus mes švenčiame šv. Jono Krikštytojo garbei arba Evangelisto dieną, nelygu kaip nutaria mūsų Didysis Meistras; iš visų ložių susirenka visi meistrai, pameistrai bei mokiniai.“ Siekta „tarp brolių lygybės, visokių precedentų ir luominių ginčų atsikratymo. Kadangi kiekvienas sėdasi prie paruošto stalo kada ateina, tai smulkus amatininkas gali atsisėsti šalia hercogo, ir pastarasis su juo kalbės taip artimai, nuoširdžiai ir bičiuliškai, lyg šis jo tikras brolis būtų. Stebėtina, kad, nepaisant tokios gausybės svečių (kartais jų skaičius siekdavo 500), viskas vyksta tyliai, ramiai, darniai bei draugiškai, ir iškilmingi pietūs baigiasi deramu laiku [...]. Prie stalo maldą skaito pats Didysis Meistras arba jis gali paprašyti kurį brolių – dvasininką – ar sekretorių, kad prieš pietus ir po jų pasimelstų.“

Ložė, panašiai kaip skaitymo draugija, dažnai turi savo biblioteką. Daug reikšmės teikiama susirašinėjimui su kitomis ložėmis.

Tarp masonų vyrauja tikras solidarumas: „Jei kuris brolis areštuojamas dėl skolos, toji apmokama, kai tik galima paliudyti jo garbingumą.“

„Sergantis brolis, esantis tokioje padėtyje, jog negali apsirūpinti, iš ložės, kurios narys jis yra, kas savaitę gauna dvi ginėjas, jei jo liga kilo ne dėl lėbavimo ir netvarkingo gyvenimo. Ložės gydytojas, chirurgas ir vaistininkas yra pasiruošę padėti savo žiniomis, patarimais ir nemokamais vaistais. Šie trys sveikatos tarnai kiekvienoje ložėje yra apmokami.“

Masonai sąmoningai veikia laiko sandūroje, kada viduramžiai pereina į baroką ir brėkšta naujos šviesos epocha. Senuosius šventyklos statybos simbolius jie nori pripildyti naujo turinio. Tai reiškia naują krikščioniškosios tradicijos interpretaciją humanistine švietėjiška prasme. Čia jaučiamas fonas Šlovingosios revoliucijos, sumažinusios luominius bei konfesinius skirtumus ir akcentavusios piliečio ir žmogaus teises. Masonų judėjimas kilo prireikus per naują brolių atgaivinti dažnai sustingusius religinius ryšius. *Istatuose* parašyta, jog masonas privalo būti kupinas geros valios ir žmoniškumo, turi būti *geras žmogus*, patikimas, besivadovaujantis garbe ir sąžine. Jis – „turtingų ir vargšų

²⁰ U. Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung*, München, 1982, p. 164–166, 249.

draugas“, jeigu šie yra dori. Vėliau 1746 metais viename ginamajame rašte tatau suformuluota šitaip: „Masonų draugija neturi jokio kito tikslo – tik ugdyti tarp žmonių taiką ir vienybę. Visos išsivysčiusios valstybės turėtų ją globoti, nes ji yra suinteresuota šių gerove bei laime.“ Masonų kalba tai reiškia, kad Saliamono šventyklos statyba turi būti pratęsta. Taip siekiama *Dievo karalystės žemėje*.

Tad šis judėjimas iš vienos pusės tebegyvena senaisiais krikščioniškais vaizdiniais, iš kitos – atstovauja apsišvietusiai krikščionybei arba tiesiog prigimties religijai. Jis nugludina skirtumus tarp konfesijų: masonais tampa anglikonai, atskalūnai, katalikai (1772 metais katalikas lordas Robertas Edwardas Petre'as (Robertas Edvardas Petras) tapo Didžiosios Anglijos ložės Didžiuoju Meistru), ir jau visai anksti į jų gretas galėjo būti priimami žydai.

Šitaip masonų ložės tapo tolerancijos mokyklomis. Judėjimas atitiko laiko – subyrėjus siauriems konfesiniams rėmams ir tuo pat metu siekiant išlaikyti įgimtą konfesinę tradiciją – reikmes.

Senosios masonų apeigos ir jų simboliai turėjo būti apsaugoti nuo profanavimo viešumoje, griežtai įsipareigojant laikyti juos paslapyje. „Kareiviai turi savo ženklus, pagal kuriuos jie yra atskiriami. Karininkai turi savo slaptąžodį, iš kurio jie vieni kitus atpažįsta kare ir taikos metu [...]. Mes irgi turime žodžių, iš kurių mus pažįsta. Pavyzdžiui: Jachinas, Boas, kvadratas, kompasas, svambalas, Kutas, Hiram, Saliamonas etc.“ Kaip tik šitos paslaptys traukė vis labiau paviršutiniškai blaivėjantį pasaulį.

Masonija labai greitai įgijo neregėtą pasisėkimą. 1725-aisiais, praėjus aštuoneriems metams po įkūrimo, Didžiojoje Britanijoje veikė jau 52 ložės. Iki 1730 metų idėjos – dažniausiai per keliaujančius britų lordus ir karininkus, dažnai ir per emigravusius Stiuartų šalininkus – pirmiausia paplito Prancūzijoje bei Ispanijoje, taip pat prancūzų, ispanų ir, žinoma, britų kolonijose. Tuo pat metu ji prigijo visoje Italijoje, ypač Romoje, Florencijoje, Milane ir Turine; vėliau Nyderlanduose, Vakarų Šveicarijoje (Ženevoje 1736 metais), per Hamburgą (1736 metais) ji įsitvirtino Šiaurės ir Vidurio Vokietijoje, per Berlyną, Breslau – Vienoje, Praboje ir Drezdene. Iš Drezdno ji atkeliavo į Varšuvą. Sankt Peterburgas buvo įtrauktas jau anksčiau. Penktajame dešimtmetyje sekė Švedija ir Danija, galiausiai Pietų Vokietija, Austrija, Zybenburgenas ir Vengrija.

Apie amžiaus vidurį masonai jau buvo įsigalėję Europos centruose ir jų užjūrio kolonijose. Dabar masonų judėjimas galėjo plisti ir valstybių provincijose. Į jį įsitraukė aukštieji ir viduriniai sluoksniai. Masonais tapo Lotaringijos hercogas – vėliau imperatorius – Pranciškus Steponas (1731) ir Prūsijos princas – vėliau karalius – Frydrichas (1738); stambieji ir smulkieji bajorai, daug mokslininkų ir dvasininkų – ypač anglikonų – taip pat įsijungė į masonų judėjimą. Pasaulinė tikrai apsišvietusiųjų brolija tapo tikrove. Ložėse susitikdavo aukštieji bajorai, aukštieji rūmų valdininkai, karaliaus patarėjai bei draugai, keliaujantys svetimšaliai, diplomatai, bankininkai, pirkliai ir karininkai. Megzdavosi pažintys, kartais draugystės, būdavo keičiamasi rekomendaciniais laiškais, kurie atverdavo įžymių asmenybių namų duris. Ložėse vykdavo svarbūs pokalbiai, kuriuos gaubdavo intymumo dvasia, retai kur kitur aptinkama.

Tiesa, išryškėjo dvi kliūtys, viena išorinė, kita – vidinė. Katalikų Bažnyčia 1738 metais išleista bule *In eminenti* uždraudė apskritai priklausyti ložėms. 1751 metais šitas draudimas buvo atnaujintas. Taigi Bažnyčia užėmė poziciją, aiškiai priešišką šiam švietėjiškam judėjimui. Tiesa, ypatingo poveikio tai nepadarė. Net jeigu 1743 metais Toskanos Didžiojoje hercogystėje prasidėjo tikras masonų persekiojimas, o 1743 metais imperatorienė Marija Teresė paleido Vienos ložę; kitur taip pat buvo imtasi išpuolių. Kitos katalikiškos valstybės tokio susirūpinimo neparodė, tad, draugijai esant slaptai, paleistosios ložės, pasivadinusios kitais vardais, paprastai gyvuodavo toliau. Kaip tik katalikiški kraštai tapo stipriais masonijos centrais (pavyzdžiui, Genujos Respublika), o kai kuriuose rūmuose masonai turėjo labai didelę įtaką. Protestantiškuose kraštuose šis judėjimas taip pat ne visada galėjo nekliudomas veikti. Hamburgo, Ženevos ir Berno respublikose, Nyderlanduose ir Švedijoje – vienur trumpiau, kitur ilgiau – ložės buvo uždraustos ne dėl teologinių ir religinių, o greičiau dėl valstybės politikos motyvų. Pasipiktinimą sukėlė priesaika patvirtintas įsipareigojimas peržengti valstybės ribas, tapti tarptautine institucija. Tačiau žvelgiant į perspektyvą, šitos intervencijos buvo anaipol nesėkmingos.

Pačioje masonijoje sumaištį sukėlė tai, kad ji nuo penktojo dešimtmečio susiskaidė į įvairius observantus – visų pirma dėl tolesnės apeigų, ritualo raidos. Tai susiję su šiam amžiui būdingu grįžimu prie archajiškesnių vaizdinių.

Nepaisant šio susiskaldymo, judėjimas neprarado savo patrauklumo. Šimtmečio pabaigoje dauguma modernių pažiūrų šalininkų buvo masonai.

Kas sieja masonus su kitomis draugijomis (be organizacinės struktūros) – tai gyvi moksliniai interesai: „Čia esama mokslų, menų ir gerų papročių mokyklos, mokslingos akademijos, kurios nariai, būdami skirtingų gabumų ir besąlygiškai vieningi, sudaro pasaulyje labiausiai išsilavinusią draugiją.“ Didžioji dalis mokslininkų ištis priklausė masonijai.

Dar būtų galima paminėti įsipareigojimą daryti gerus darbus. Ypač Anglijoje – tačiau ir kitur – jis reiškėsi gausybe iniciatyvų, tiesiogiai ar netiesiogiai (dalyvaujant kitų draugijų veikloje) reformuoti ekonominę ir socialinę sritį. Tai vargšų mokyklų, vargšų namų steigimas, medicininės pagalbos organizavimas, pavyzdžiui, skiepijimas nuo raupų ir t. t.

Panašiai kaip daugelyje draugijų, puoselėti tarptautiniai ryšiai.

Pagaliau masonija buvo panaši į kitas draugijas ir lygybės draugijos viduje akcentavimu. Kilmingi ir paprasti žmonės čia veikė išvien kaip broliai, atsidavę aukštam idealui – šventyklos kūrimui.

Apie masonų idėjų populiarumą toli už ložės ribų byloja daina „Susikabinkim rankom, broliai“. Jos melodija priskiriama Wolfgangui Amadeusui Mozartui (Wolfgangui Amadėjui Mocartui), kuris Vienoje 1791 metų lapkritį kaip vieną paskutiniųjų savo kūrinių rašė „Masonų giesmę“ – pradžia jai greičiausiai davė Emanuelio Schikanederio (Emanuelio Šikanederio) „Susikibkime rankomis“. Netrukus šiai melodijai buvo parašytas kitas tekstas. Jis plačiai žinomas kaip „Masonų giesmė“, „Draugijos daina“. Šis tekstas išreiškia apibendrintą idėją, kuri apibūdina visą reformų judėjimą:

Paduokim, broliai, kits kitam rankas,
Šita didinga valanda
Mus pakelia aukštyn į šviečiančias erdves,
Tegu praeina tai, kas žemiška yra,
Kad mūsų sąjungos darna
Per amžius tęstųsi – puiki, tvirta.

Dėkojame ir liaupsinam pasaulio Kūrėją,
Kuris ir sielas, ir protus
Sukūrė veiklai amžinai.
O kurti šviesą, teisingumą ir dorybę
Tiesos šventu ginklu
Tebūna mūsų dieviškasis pašaukimas.

Jūs – geriausieji šioj žemėj,
Rytuos ir Vakaruos,
Pietuos ir Šiaurėje,
Tiesos ieškoti, dorybę kelti,
Mylėt širdingai Dievą ir žmoniją,
Tebūna mūsų kelio šūkis!²¹

8. Draugijos švietėjiškame judėjime

Pamažu šimtmečiuje randasi gausybė visuomeninių sambūrių, o ten, kur nėra jokios organizuotos draugijos, spragą užpildo masonų ložės – ypač Rytų Europoje. Mokslinės draugijos, šviečiamosios draugijos ir visuomenei naudingos ekonominės draugijos – tai trys pagrindiniai bendrijų tipai, egzistavę antrojoje amžiaus pusėje. Apie juos grupuojasi daug kitų draugijų, kurių pasirinkti švietėjiški tikslai patys įvairiausi, kartais religinio ir – labai retai – politinio turinio.

²¹ L. von Köchel, *Chronologisch-thematisches Verzeichnis sämtlicher Tonwerke Amadeus Mozarts*, Wiesbaden, 1965/7, p. 724–726.

Anglė Jane Leade (Džein Lyd) 1694 metais pietistinės ir mistinės pakraipos žmonės subūrė į laisvąją Philadelphische Sozietät (Filadelfijos draugiją), kuri turėjo daug pasekėjų Vokietijoje, Olandijoje, Švedijoje ir Suomijoje. Valstybinė anglikonų bažnyčia įkūrė Society for Promoting of Christian Knowledge (Krikščioniškųjų žinių sklaidimo draugiją), kuri padarė didelį poveikį krikščioniškai auklėjant, lavinant visuomenę bei kovojant su neraštingumu. Žemutinius sluoksnius geriausiai buvo galima pasiekti per religines organizacijas. Netrukus draugiją papildė dukterinė Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts. Jos tikslas – skleisti Biblijos tiesas kolonijose, tai yra Šiaurės Amerikoje tarp išeivių. Švedija su valstybine liuteronų religija pasekė jos pavyzdžiu, 1771 metais įsteigdama Societas Suecana pro Fide et Christianismo. Ši draugija taip pat kovojo dėl tikėjimo ir krikščionybės, dėl gilesnio žmonių pamaldumo, prieš stiprėjančią elgesio normų laužymą. Tokį pat tikslą turėjo ir pamaldžiųjų švabų 1780 metais Bazelyje įkurta Deutsche Christentumsgesellschaft (Krikščioniškoji vokiečių draugija)²².

Dauguma draugijų daugiausia veikė nebažnytinėje plotmėje, tačiau priklausomybė Bažnyčiai buvo toks pat savaime suprantamas dalykas, kaip ir priklausomybė valstybei, nors dažniausiai ne pirmosios svarbos.

Politikoje draugijos paprastai nedalyvauja, nes politiškumas siaurąja prasme yra valdžios kompetencija. Tuo tarpu ekonominių ir visuomenei naudingų draugijų politinis poveikis plačiąja prasme buvo gana didelis. Joms rūpėjo jų polio, miesto, valstybės gerovės klausimas. Draugijos perėmė iš valstybės uždavinius, kuriuos spręsti ši nebuvo pasirengusi arba buvo tiesiog nekompetentinga, užpildydavo vienas ar kitas spragas. Pavyzdžiui, kai Bretanėje buvo įkurta Žemės ūkio draugija, ji rūpinosi kaip tik šios hercogystės reikalais; kai Hamburge atsirado Patriotinė draugija, jos veikla nukrypo į šį Hanzos miestą – tačiau ne siaurąja nacionaline prasme, o todėl, kad tokiuose miestuose kaip Bretanė arba Hamburgas šios draugijos turėjo ką ir galėjo veikti žmonių gerovės labui.

Kai 1761 metais šveicarai iš įvairių kantonų subūrė Helvetische Gesellschaft (Helvetiškoji draugija), nors šioji ir rūpinosi Helvetija, didžiausias jos tikslas buvo šio krašto švietimas. Siekta pasipriešinti silpnėjančiam federacijos solidarumui. Šio tautinio politinio tikslo buvo galima siekti tik subūrus bendraminčių ratą – iš visų kantonų į federaciją susijungusių valstybių. Toks draugų ratas susitikdavo kasmetiniame dviejų dienų susirinkime, kuriame buvo laisvai diskutuojama. Kadangi jos nariai atstovaudavo įvairiems reformistiniams judėjimams, Helvetische Gesellschaft tapo savotiška pastoge kantonų sambūriams. Ilgainiui ji išaugo į reprezentacinį savanorišką tautos susirinkimą. Tarp XVIII amžiaus draugijų ji pati unikaliausia²³.

Visoms šioms draugijoms būdinga tai, jog jų veikloje dalyvauja tuometinis vietos elitas iš bajorijos, dvasininkų, magistratūros ir pirklių. Tokiuose sambūriuose susitikdavo kilmingi rūmų tarnautojai arba kaimų bajorai su kunigais ir buržua įmonininkais. Kadangi nariai buvo įvairių luomų atstovai – sykais ir amatininkais bei valstiečiais – dauguma šių draugijų nemažai prisidėjo, visuomenei pereinant nuo luominės cechinės prie buržuazinės demokratinės sanklodos, kuri ėmė dominuoti vėliau, XIX amžiuje. Monarchinėse valstybėse jos ryžtingai skatino *buržuazijos emancipaciją*, o respublikos sąlygomis vėlgi susiejo patriciatą su kitais piliečiais.

Kadangi draugijos paprastai išaugdavo iš draugų susibūrimų, jos puoselėjo kokybiškai naują bendravimą. Lygia greta su jų vykdomomis reformomis ir veikla draugijos nariai susirinkę visada atrasdavo laiko laisvai pasikalbėti ir linksmai pabendrauti užkandžiaudami, gurkšnodami kavą, arbatą, vyną ar pypkiuodami. Būta draugijų, prieinamų ir moterims. Nors į narių sąrašus jas įtraukdavo retai, tačiau jos dalyvauja ir kitokioje su šiomis draugijomis susijusioje veikloje – ir ne vien bendravimo prasme. Bendraujant tarpusavy tokių susibūrimų metu buvo bandoma rasti aukso vidurį tarp liaudiško lėbavimo, įprasto cecho sambūriuose, ir elitinio rūmų kultūros etiketo pamėgdžiojimo.

Dalyvauti draugijų veikloje tapo mada. Būti įvairių akademijų arba draugijų nariu buvo didelė

²² „Die Basler Christentumsgesellschaft“, parengė M. Brecht, *Pietismus und Neuzeit*, 7, Göttingen, 1982.

²³ U. Im Hof, F. de Capitani, *Die Helvetische Gesellschaft. Spätaufklärung und Vorrevolution in der Schweiz*, Frauenfeld-Stuttgart, 1983.

garbė. Pavyzdžiui, grafas d'Albonas, princas d'Yvetot, kuris buvo artimai susijęs su fiziokratais, savo bendroje Anglijos, Olandijos ir Šveicarijos valstybių apžvalgoje, išspausdintoje 1779 metais, tituliname lape prisistato kaip „Lijono, Dižono, Romos arba Nimo, Arkadeno ir la Cruscos akademijų narys, mokslingųjų Florencijos, Berno, Ciuricho, Čemberio, Heseno-Homburgo draugijų narys etc. etc.“ Dvigubas „etc.“ rodo, jog šis Prancūzijos bajoras priklauso dar ir kitoms bendrijoms ir kad jis visa galva pasinėręs į švietimo judėjimą.

9. Periodiniai leidiniai ir knygos

Siekdamos didesnio poveikio visuomenei, draugijos paprastai leisdavo periodinį leidinį. Tačiau periodiniai leidiniai anaipol nebuvo vien draugijų reikalas. Jų vaidmuo buvo daug svarbesnis: kitaip nei iki šiol perduoti šviečiamąsias žinias plačiajai visuomenei. Jie pateikdavo ne tik naujienas, pranešimus iš viso pasaulio, bet ir atitinkamą švietėjiško pobūdžio analizę.

Būtina sąlyga – savarankiški spaustuvininkai ir leidėjai. Taip pat ir kiek įmanoma didesnė publikavimo laisvė. Iš pradžių tokia spaudos laisvė egzistavo tik Nyderlanduose, ypač Olandijoje, kur laisvė reiškė ne tik nepriklausomybę nuo Ispanijos, bet ir toleranciją kitų konfesijų, pavyzdžiui, kalvinizmo, atžvilgiu. XVII amžiuje, siekiant išvengti vietos cenzūros, rinktasi Olandija. Pakakdavo net ir pramanytos spausdinimo vietos Amsterdame ar kuriame kitame Olandijos mieste, kad knyga taptų verta dėmesio, tikintis joje rasti ką nors kritiško ir griaušančio. Po Olandijos sekė laisvėjanti Didžioji Britanija. Anglijos restauracijos laikais, valdant karaliui Karoliui II, galiojo principas: „Kokių nors laikraščių, pamfletų arba naujienų spausdinimas ir publikavimas yra nelegalus dalykas.“ Tačiau po to sekė Šlovingoji revoliucija. Johnas Locke'as (Džonas Lokas) reikalavo spaudos laisvės, ir kai 1795 metais senasis *Licensing Act* (leidimai ligi tol šiek tiek švelnino cenzūrą) nustojo galioti, parlamentas leido visišką spaudos laisvę.

Būsimų žurnalų modelį suformavo *Spectator* (*Žiūrovas*), kurį 1710–1724 metais leido Josephas Addisonas (Džozefas Adisonas) ir Richardas Steele'as (Ričardas Stylas). *Vice and ignorance* (blogis ir tamsumas) iš Anglijos turėjo būti išstremti. Vietoj jų reikėjo paskelbti švietimo etikos programą. Žurnalas pasirodė kaip vieno Anglijos kaimo bajoro sero Rogerio de Coverly (Rodžerio de Koverly), kuris atvyksta į Londoną ir apžiūri jį kaip žiūrovas ir stebėtojas, stebėjimų apžvalga. Kartu su juo eina kareivis, kapitono sargybinis, pirklys seras Andrew Freeportas (Endriu Fryportas) ir Willis Courtas (Vilis Kurtas), pagyvenęs *man of fashion* (aukštuomenės žmogus) ir Aukščiausiojo Anglijos teismo advokatas.

Trumpuose, kiekvieną savaitę žurnale *Spectator* spausdinamuose pranešimuose diskutuojama visais įmanomais klausimais. Antai 1714 metų lapkričio 24–gruodžio 20 dienomis svarstytos tokios temos:

Division of Mankind into Classes – Žmonijos susiskaidymas į klases.

On Eternity – Apie amžinybę.

Improper Behaviour in Church – Netinkamas elgesys bažnyčioje.

On Cleanliness – Apie švarą.

On aiming at Perfection – Apie tobulybės siekimą.

*Enlargement of the Power of the Mind in a future state – Intelektu galios išplėtimas ateityje.*²⁴

Tokiuose straipsniuose noriai būdavo remiamasi antiklos autorių citatomis.

Šie kas savaitę pasirodantys trumpi ir tikslūs pranešimai bei straipsniai pelnė skaitytojų palankumą; šitaip buvo praskintas kelias įvairiausiems žurnalams, vadinamiesiems doroviniams savaitraščiams – skirtingai apipavidalintiems, leidžiamiems skirtingose vietose ir iš dalies apsiribojantiems kuria nors tematika.

Žemynas netrukus pasekė Anglijos pavyzdžiu, ir dabar šie periodiniai leidiniai pasirodė įvairiausiai pavadinimais: *Journal*, *Giornale*, *Tagebuch*, *Diario*, *Zeitung*, *Gazette*, *Magasin*, *Memorias*,

²⁴ *The Specator*, London, 1832, p. 882–897.

Mercure (prancūzų, vokiečių ir šveicarų), *Anzeigen, Beiträge* ir *Almanache*. Jų atsiradimo vienur kitur prielaida buvo santūri cenzūra, nes ne visur čia būta tokios laisvės kaip Anglijoje. Apie 1778 metus iš Paryžiaus pranešama: „Knygų cenzoriai Paryžiuje yra išmintingiausi ir teisingiausi visame pasaulyje [...]. Paryžius – miestas, kur išspausdinama daugiausia leidinių: *Journal des Savants, Journal des Sciences et des Beaux Arts, Journal politique et littéraire, Journal du Théâtre, Mercure de France* etc.“²⁵ Iš Berno 1786 metais pranešama: „Mūsų ir šiaip negriežta cenzūra dabar ir visai apmirė [...].“²⁶

Kiekvienas kraštas, praktiškai kiekvienas miestas turėjo savo žurnalus, kai kurie iš jų darė akivaizdų šviečiamąjį poveikį. Pavyzdžiui, Vokietijoje toks buvo Hamburgo *Patriot*, kurį 1724–1726 metais leido draugėn susibūrę penki magistratai, du profesoriai, du dvasininkai, žurnalistas ir akademiškai išsilavinęs pirklys. Nuo 1723 metų jie kas savaitę rinkdavosi pasitarti. *Patriot* – jame spausdintos medžiagos – laikėsi angliškojo *Spectator* krypties ir stengėsi padėti susiorientuoti šios epochos sumaištyje. Jame spausdinta satyros, dialogai, pasakėčios, vizijos, portretai, pasakojimai, pramanyti ir tikri skaitytojų laiški. Čia demonstruotas praktinio proto pranašumas prieš nemokšišumą, prisitaikymą ir prietarus. Šio žurnalo pateikiamas patrioto įvaizdis – tai kosmopolitiškai mąstantis, prietarų neturintis žmogus, praktiškai triūšiantis savo bendruomenės gerovei. Patriotas veikia, savo pavyzdžiu uždegdamas ir kitus. Patrioto kritika nukreipta ne prieš esamą visuomeninę politinę santvarką, bet prieš nesklaidumus jos viduje. Žurnalas *Patriot* tapo vienu didžiausių publicistikos pasiekimų XVIII amžiaus pirmojoje pusėje. Per pirmuosius devynis mėnesius jo tiražas išaugo nuo 400 iki 5000 egzempliorių. Vėliau iki 1765 metų jis buvo dar keturis kartus išleistas atskira knyga.

Veik tuo pat metu kitame pirklių mieste Ciuriche grupė jaunų žmonių – pusė tuzino teologų ir du gydytojai susibūrė į draugiją, pasivadinę Die Maler (Dailininkai). Jie rinkosi nuo 1722 metų liepos iki tų pačių metų spalio mėnesio. 1721–1723 metais grupė leido *Diskurse der Maler (Dailininkų diskursai)*. Šis žurnalas taip pat laikėsi *Spectator* linijos. Jame vyravo tos pačios politinės patriotinės tendencijos, tik daugiau buvo keliami estetikos ir literatūros klausimų. Cenzūros kišimasis rodo politinę šio žurnalo svarbą. Draugijos bei žurnalo iniciatoriai ir pagrindiniai jų idėjų reiškėjai buvo Johannas Jakobas Bodmeris ir Johannas Jakobas Breitingeris, vėliau abu tapę Ciuricho aukštosios mokyklos profesoriais.

Prie šių pavyzdžių iš Vokietijos ir Šveicarijos būtų galima pridurti ir itališką pavyzdį – Accademia dei Pugni (Kumščių akademija), veikusią Milane 1764–1766 metais, pačiu švietimo klestėjimo laikotarpiu. Tačiau ir ji labiau primena tą patį draugų sambūrį, kuri save laiko draugija ir, leisdama žurnalą *Il Caffè*, tikisi išeiti į viešumą. Jau iš tų dviejų šmaikščių pavadinimų galima spręsti apie veiklios, bet „nerimtos“ draugijos įsteigimą. Anuomet visuomenėje sklindė Rousseau (Ruso), Helvétiuso (Helveciuso) ir kitų dėmesio vertų novatorių idėjos. Accademia dei Pugni buvo išmintingų žmonių, geriausių Šiaurės Italijos švietimo protų diskusijų klubas, kuriame dalyvavo Pietro Verri (Pietro Veri), Luigi Lambertinenghi (Luidži Lambertinengi), Alfonso Longo, Cesare Beccaria (Čezarė Bekarija). Kartą per savaitę jie rinkdavosi kartu su kitais draugais prie baltų koklių židinio Pietro Verri namuose. Svarstydavo tų dienų aktualijas, smerkdavo vien (grynai pragmatiškais) valstybės interesais grindžiamą politiką, postulodavo reformos ir praktikos santykį: *belle virtù, doveri – virtù senza noia (kilnios dorybės, pareigos – dorybė be nuobodžio)*. Tai buvo itališkasis „Audros ir veržimosi sąjūdis“, tik sušvelnintas lombardiško humoro bei lotyniško humanizmo. Tačiau jie nenorėjo vien diskutuoti tarpusavyje – leisdami žurnalą *Il Caffè*, jie apeliavo į plačiuosius visuomenės sluoksnius ir, kiek galėdami, ketino patys kištis į ydingą Šiaurės Italijos valdymą. Tokiame fone pasirodė sensacinga markizo Beccaria knyga *Dei delitti e delle pene*, smarkiai kritikuojanti susiklosčiusią padėtį, ir ne tik baudžiamosios teisės srityje.

Accademia dei Pugni, kurios aktyvumas išėjus dviems *Caffè* tomams prablėso, aplinkoje buvo ruošiamasi vėlesnei Cisalpinės Respublikai.

Tai trys pavyzdžiai žurnalų, kurie, be dominuojančių etinių ir estetinių tikslų, turėjo ir šiokių tokių

²⁵ C. A. Pilati, *Voyages en différents pays de l'Europe en 1774, 1775 et 1776 ou Lettres écrites de l'Allemagne, de la Suisse, de l'Italie, de Sicile et de Paris*, 1778, t. 2, p. 327.

²⁶ H. von Greyerz, *Nation und Geschichte im bernischen Denken*, Bern, 1953, p. 24.

politinių ketinimų. Rūpintasi ir geru skoniu: daugumoje žurnalų spausdintos naujai pasirodžiusių knygų recenzijos. Apskritai, anot XVIII amžiuje ypač vertinto Senojo Testamento *pamokslininko Saliamono* (Koh 12, 12), „gaminti daug knygų nėra galo“*. Gyventa „rašaluotame Saeculum“, kur ant rašomojo stalo dominuoja rašalinė ir kiekvienas popieriaus lapas švietimo stiliumi margintas žąsies plunksna.

* Juozapo Jono Skvirecko vertimas.

Vertė Nijolė Daujotytė

Ulrich Im Hof, *Švietimo epochos Europa*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 11–15, 90–131.